auch dieselbe Vorstellung enthalten oder an *folle farine* „Staubmehl" anknüpfen, kann ich nicht entscheiden.

Welche der vorstehenden Deutunigen auch die definitive sein mag, soviel ist methodisch sicher, dass wir *lapte zburat* anknüpfen müssen an einen der im Rumänischen vorhandenen Stämme, bevor wir in einer Nachbarsprache Anknüpfungen suchen.

10 arom. zgurnescu „scotocesc".

Ich bin mit Capidan *Dacorom.* II 630 f. soweit einverstanden, als er von der Grundbedeutung *dau cu râtul prin pământ* (despre porci) ausgeht, nur würde ich nicht *grumus* Erdhaufen, Hügel (**exgrumire*) sondern lieber *grunium* „Schweinsrüssel" (frz. *groin de porc* etc. REW 3794), zugrunde legen, also ein **ex-grunĭ-ire*. Das Verb hätte dann die urspr. Bdtg. des arom. *gruńu* „Kinn" aufbewahrt, wie Puşcariu *Etym. Wb.* No. 744 den auch als Vorgänger der Bdtg. „Kinn" (wie ueng. *gruoń* „Kinn") eine solche ‚Schnauze, Maul' fordert. Dass das Wort im Rumänischen ursprünglich weiter verbreitet gewesen sein muss, zeigt das dacorom. *gruiu* „Hügel",das Brüch, in sehr einleuchtender Weise gegen mich polemisierend, zu „Schnauze, Kinn" gestellt hat (*Arch. f. neu. Spr.* 135, 417, wie vorher schon G. Meyer *Alb. Stud.* 4, 96).

Bonn.

Leo Spitzer.

1. Buştean.

În Dicţionarul Academiei comparăm acest cuvânt pe de o parte cu cuvintele romanice care pleacă de la un tip **būsca* „bucată mare de lemn" (*REW.* 1420), pe de alta cu unele urme romanice ale lat. *bustum* (*REW.* 1422), care însemnează „trunchiu" sau „butuc". Adăogam însă acolo că neexplicat rămâne sufixul.

Din cauza acestui sufix, care nu se găseşte nici odată într'o funcţiune asemănătoare, trebue, cred, să renunţăm la aceste apropieri. Şi din altă cauză. Cuvântul e nou în limbă: nici un exemplu citat în Dicţ. Ac. nu e anterior sec. XIX. Şi puţinele urme lăsate de acest cuvânt în toponimie (un *Buştenar* în Prahova, un *Buştenet* în Muscel şi câte un *Buşteni* în Prahova şi Dolj, după Marele Dicţionar Geografic) dovedesc că avem a

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41)

face cu un cuvânt recent. Numirile acestea de localități se găsesc în regiuni unde o influență săsească nu e exclusă.

Mi se pare că *buștean* nu e altceva decât germ. *Baumstamm* „trunchiu de copac", în rostirea Sașilor Ardeleni: *bumștam*. Din cei doi *m*, primul a dispărut prin disimilare completă, *a* după *št* s'a pronunțat *ea* (ca în *șteamp*, *șteand*, *șteangă* etc., cf. I. Borcia, *Jahresber.* X, 240), iar terminația *-eam* s'a orientat după multele cuvinte românești derivate cu suf. *-ean*.

2. **Cătinel**, arom. **alină**, dacor. **călin, călâiu, căloĭ, cățină.**

Adverbul *cătinel*, întrebuințat cu deosebire în părțile nordice ale teritoriului dacoromân — Banatul se aseamănă și de astădată cu Moldova — e tradus de dicționare și glosatori (Lex. Bud., Șezătoarea II, 187/28, Kirileanu în Glosarul la operele lui Creangă, Pamfile) prin „încet. încetinel, încetișor, domol, lin", sau prin dialectalul „mereu", uneori și prin „tiptil".

Prin regiunile cărora aparțin eu (Brașov-Bran) cuvântul nu se întrebuințează de localnici; învățându-l din lectură, în simțul limbei mele el exprimă simultan două idei: pe lângă cea de „mișcare încetă și lină" și pe cea de „prevedere, luare-aminte, grijă, timiditate". Într'adevăr, dacă cercetăm cu atenție materialul strâns pentru Dicționarul Academiei, vedem că acest din urmă înțeles apare adesea destul de limpede, d. ex.: *Bătând cătinelŭ* (= încet și cu timiditate) *cu mâna în ușă*... Dosofteiu, Viețile sf. 133 v. *Catanele au purces cătinel* (= fără să facă zgomot) *a se apără alături cu tufele* Muste, Letop. III, 68/18. *Scoțându-și sabia, o apropiè de gâtul său și atingeà cătinel* (= cu luare aminte) *cu dânsa grumazii săi* Uricariul I, 277/6. *În vârful degetelor, cătinel* (= cu grijă și fără a face zgomot), *ținându-și răsuflul, au trecut prin un șir de odăi* C. Negruzzi, Opere I, 78. *Șopteà și îmblà cătinel* (= cu precauție), *ca să n'o audă împăratul* Creangă, Povești, 97/17.

Exemplele se pot înmulți cu ușurință.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Această nuanță de sens l-a făcut pe Tiktin *(DRG.)* să se gândească la lat. *cautus* „prevăzător". Dacă el ar fi cunoscut legea fonologică despre prefacerea lui *au* proton în *a*, n'ar fi adăogat pe acel „vielleicht", care exprimă îndoiala sa.

Cred că trebue să plecăm de la un derivat al lui *cautus* și adecă de la lat. *cautēla* „prevedere, precauțiune", care a dat, în

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

lat.-pop. naştere şi unui verb. **cautelare* „a privi cu luare aminte", păstrat în sardul *kadelai* „a privi" (Meyer-Lübke, REW. No. 1783). Un derivat adjectival cu suf. *-ī nus* sau *-ē nus*, **cautelī nus* sau **cautelē nus* „care îşi ia toate cautelele, prevăzător, precaut" ar fi trebuit să dea în româneşte **căterin*. Schimbarea lui *r* în *l* (sau netrecerea lui *l* în *r*) în acest cuvânt se poate explică în trei feluri: sau pe cale derivativă, sau asociativă sau pur fiziologică.

Mai puţin probabilă mi se pare prima ipoteză, după care *cautē la* să fi fost modelată după multele diminutive în *-ellus*, *-a*, iar un **cautĕllē nus* să fi dat *cătelin*.

A doua ipoteză ar fi, că păstrarea lui *l* nealterat între vocale s'ar datorì unei orientări după cuvântul *lin*: **cautelē nus* şi mai ales adverbul **cautelē ne* a putut fi analizat, prin etimologie populară, în *caute* + *lene* „în mod prevăzător şi lin". În momentul când **line* a devenit *lin*, şi **căteline* s'a putut preface în *cătelin*. O astfel de etimologie populară s'a întâmplat şi pe teren românesc, mai târziu, în dialectul meglenit, unde cuvântul *cătelin* „încetinel" a fost despărţit (înainte de pierderea cuvântului *lin*) în *căta* „puţin" şi în *lin*, încât s'a format opusul *căterọu* (=*câta* + *rău*) „repede".

Ceea ce se petrece la masele grăitoare, în mintea căroţa e vecinic treaz simţul etimologic, se poate întâmplà şi la cercetătorii limbei când caută să elucideze originea unui cuvânt. Mi se pare că o astfel de „etimologie populară" au făcut şi Candrea şi Densusianu în Dicţionarul lor etimologic (No. 362), când au explicat pe *cătelin* din *câte* (< lat. *cata*) + *lin* (< lat. *lenis*). Analogia falsă care e caracteristică pentru orice etimologie populară, le-a dat-o expresia *câte puţin*, pe care o citează în sprijinul explicării lor, uitând că în limba noastră a c e s t *câte* nu se poate legà decât de numerale, prefăcându-le în distributive (*câte unul*, *câte zece* . . ., *câte odată* = *câte una dată*) Prin extensiune s'a putut zice şi *câte ceva*, *câte puţin* (în limba veche şi *câte mult*) *câte o leacă*, prin înlocuirea numeralului hotărît (*unu*, *zece* . . .) printr'un pronume sau adjectiv care exprimă o cantitate nehotărîtă (*ceva*, *mult*, *puţin*, *o leacă*). Dar este absolut împotriva spiritului limbei româneşti — şi numai etimologia populară o poate produce — combinaţia distributivului *câte* cu un adjectiv c a l i t a t i v, d. ex. *câte tare*, *câte dulce*, *câte bine* sau *câte lin*.

Mult mai probabil este însă că păstrarea lui *l* între vocale

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

în acest cuvânt se datoreşte unor cauze fiziologice. Disimilarea lui *r-n(m)* în *l-n(m)* nu este fără pereche în limba noastră. O găsim bunăoară în *amerinţă-amelinţă* (deşi în acest cuvânt am puteà plecà şi de la forma *ameninţă*, admiţând disimilarea *m-n* în *m-l*), *creangă* şi *cleangă* (în Ardeal; am puteà aveà a face şi cu disimilarea mai obicinuită *r-r* în *l-r*, mai întâiu în derivatul *crenguros* > *clenguros*), *croncan, croncănì* şi *cloncan, cloncănì* (Jahresber. IX, 181), arom. *mirdzeane* şi *mildzană, siriman* şi *siliman* (Sălişte, în Ardeal), *sarcină* şi *salţină* (la Olimpovlahi), cf. şi *urmă* şi *adulmec*; *îmbondorì* şi *îmboldorì* (DR. I, 232), *zâmbre* şi *zâmble* (jud. Buzău), poate şi în *tâmple* < **tâmpre* < *tempora* (încât n'ar trebuì să mai presupunem un tip *temp[u]la*). Cf. şi *razna-răzleţ, rână-râlă*.

Mai mult decât atâta. Se pare că de câteori un *l* intervocalic latin erà urmat în silaba următoare de un *n* (poate şi *m*), trecerea lui *l* în *r* a fost oprită printr'un fel de disimilare prohibitivă, precum o putem observà la rotacizarea lui *n*, când mai erà un *r* în vecinătate (cf. acest volum p. 383)[1] şi la *l* intervocalic urmat de *r* în silaba următoare în *culastră* (alături de *curast(r)ă*) < **colastra* şi în arom. *căloare* (alături de *căroare*) < *calorem*. Această părere o întemeiem pe următoarele etimologii, în parte nouă:

C. Lacea a arătat (*Anuarul LI al Gimnaziului român din Braşov*, p. 1—2 din extras) că *scăloiu* (*scaloiu*) „un fel de ceapă lungăreaţă, cu foaia groasă (neînvălită bine); (fig.) fată înaltă, iute la fire", întrebuinţat în Ţara-Bârsii, Ţara Oltului şi jud. Treiscaune (iar şi în Muntenia), este lat. (*allium*) *ascalonium*, propriu „usturoiu din Ascalo", întocmai precum corespondentele romanice (Meyer-Lübke, REW. no. 694) derivă din (*cepa*) *ascalonia*. Spre a explicà nerotacizarea lui *l* intervovalic, Lacea pleacă de la o formă lat. vulg. **ascallonium*, modelată după *allium* (=alium)[2].

[1] Şi în vechile noastre texte cu rotacism consecvent întâlnim aceleaşi „excepţii" ca la Istroromâni, pricinuite toate din cauza influenţei disimilatorice a unui *r* sau a înrâurirei asimilatorice a unui *n, m* învecinat: *mănie* (cf. şi *străminare*) în Cod. Vor., *închinà-ne-vrem, mănule, mene, suspinarea* şi *ţerină* în Psalt. Hur. *adonără, mănile, oaminilor, spunerea* în povestea Dumineci (Cuv. d. bătr. II) etc.

[2] Conservarea lui *l* s'ar puteà explicà şi admiţând că în acest cuvânt de origine greacă (Ἀσκάλων, el aveà o rostire «exilis», ca în cazurile discutate de mine în *Conv. lit.* XXXIX, 307 ş. u. Mă întreb însă acuma, dacă chiar *scălâmbà* al nostru (în loc de **scărâmbà*) nu datoreşte şi el menţinerea lui *l* tot influenţei nazalei din silaba următoare.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

Aromânescul *alin* (inf. *alinare* sau *alnare*) cu înţelesul de „suiu, urc“ cred că nu e altceva decât lat.-pop. **aleno -are*, păstrat şi în ital. *alenare*, franc. *haleiner*, prov. *alenar* (Meyer-Lübke, REW. 473), metatezat din clasicul *anhelo, -are*[1]. Trecerea de înţeles de la latinul şi romanicul „(ră)suflu greu, gâfâiu“ la românescul „urc“ nu mi se pare prea grea de admis, la un popor care trăeşte în munţi (cf. şi cuvântul *ruşchiu*, mai departe în aceste „etimologii“). Răsuflarea grea este una din cele mai caracteristice efecte ale urcuşului repede sau continuu[2].

Dar chiar de la tulpina *cal-* a verbului *calere* — cu *l* păstrat şi în *căloare* amintit mai sus — avem trei derivate străvechi.

Unul e adjectivul *călin*, care, precum arată sensul de „călduţ, căldicel“ (Rev. crit. -lit III, 91) presupune un adjectiv *calīnus* sau **calēnus*

Probabil că de la aceeaşi tulpină *cal-* e derivat şi **calaneus*, forma la care ne duce adjectivul nostru *călâiu*. Acesta are, precum îmi comunică G. Oprescu, în Muscel înţelesul de „călduţ“. Cu acest înţeles îl găsim întrebuinţat de Al. Popescu-Telega în traducerea romanului, „Iubirea iubirilor“ de Ricardo Leon (p. 37), despre apă: *Drumeţul se apropie de pârâu... şi-şi lipì buzele de apele domoale şi călâi, de par'că erau cleioase;* cu o pagină mai departe, despre aceeaşi apă cetim: undele încropite ale pârâului[3]. In alte părţi se numesc *ouă călâie* cele care nu sânt bine răscoapte (com. de G. Vâlsan), deci cele numai „încălzite“ în loc de fierte. Mai des se întrebuinţează acest adjectiv despre lemne de foc, cu înţelesul de „verzi, neuscate bine,

[1] Substantivul *alena* = anhela e atestat cu forma metatezată in glose cf. Wartburg FEW. s anhelare.

[2] Intru cât românescul *anînà* este acelaşi cuvânt ca arom. *alinà* (cu asimilarea *l-n* în *n-n* şi cu trecerea de înţeles „urc ceva“ — „fixez sus“) nu ştiu; în *Lat. Ti und Ki* p. 172—175 dădusem acestui cuvânt altă etimologie.

[3] In textul spaniol: „las aguas calientes, blandas y gelatinosas“, iar în pasagiul următor: „en las calientes aguas del arroyo“. Faptul că span. *caliente* „fierbinte“ a deşteptat în mintea traducătorului român cuvântul *călâiu* e caracteristic. Intrebat asupra înţelesului precis a acestui cuvânt, dl Popescu—Telega îmi comunică în scris că în Prahova se zice: „nu bea apă din doniţă, că-i *călâie*, a stat la soare“; „să-mi fierbi un ou, nici răscopt, nici cu zeamă, numai *călâu* (sic!)“ şi figurat: „cutare femeie e o îngălată, o *călâie* (= mototoală, înceată, murdară)“. Despre lemne nu se zice că sânt călâie. — Pentru forma *călâu*, cf. *molâu, fem. molâie*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

tăiate de curând“ (Dicţ. Acad.), la origine, cred, care în foc nu se aprind bine şi dau deci numai o căldură mică. Pentru sufix, cf. lat. *siccaneus* „uscat“ de la *sicco,-are*[1].

In sfârşit avem, în Ţara-Haţegului, cuvântul *căloṅu*. Obiectul numit astfel a fost descris în Dicţ. Acad. (supt *cal*) apoi de O. Densusianu (Ţara-Haţegului 312), care dă şi o reproducere fotografică. Dau şi eu aici, altă fotografie, din comuna Muncelul-

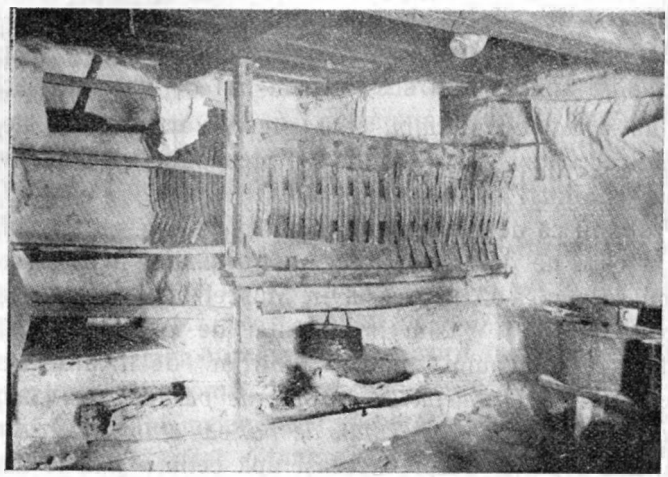

Călcṅu.

mare (regiunea Pădurenilor, jud. Huniedoara) şi o descriere exactă, primite de la R. Vuia, care a făcut repeţite călătorii cu scopuri etnografice în Ţara-Haţegului.

„*Căloṅul* este o vatră liberă (freier Herd) deasupra căruia, cam la o înălţime de un metru, se aplică o mantà în formă piramidală, care cu capătul din sus intră în tavan, iar cu baza ei acopere vatra. Mantaua poartă numirea de c a p r ă; ea e construită din lemn cu pereţi împletiţi din nuiele sau speteze şi e tencuită spre a fi apărată de foc. Partea de jos a caprei este încadrată în lemn şi se numeşte c a m i ţ ă. Marginile camiţei servesc ca poliţă; pe ea se păstrează diferite obiecte şi mărunţişuri, mai ales obiecte de care e nevoie la fiert, ca oale, blide ş. a. Colţul liber al camiţei este legat de grindă cu un laţ numit f e r o ṅ ori f i u l a ŕ e. Capra căloṅului poate fi de o mărime însemnată; am măsurat la baza ei şi 3 m lungime şi 1½ m lăţime: mărimea ei obicinuită la bază e 2 m lungime şi 1 m lăţime. Nevasta, când găteşte, se poate aşezà supt capră pe un scăunel lângă foc.

[1] Altă explicare etimologică dă acuma Giuglea în aceasta DR. p. 618.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

„Pentru apărarea acoperişului de primejdia scânteilor, se aplică în pod, deasupra caprei, o întocmire de nuiele în forma coperişului de rogojină deasupra carului, care e la un capăt închisă. Această întocmire poate să fie şi din lespezi proptite şi lipite în forma unei lăzi. Ea poartă numirea de c a p r ă, b a b u r ă sau i a p ă. Fumul se adună supt capră, trece prin babură, se împrăştie prin pod, de unde scapă prin deschizături şi prin găurile anume făcute în coperişul de paie şi căptuşite cu împletitură de nuiele.

„Focul se face jos, supt capră, pe însăşi vatra sau podeala casei şi e împrejmuit numai cu vreo câteva lespezi aruncate în jurul lui. Locul dintre vatra focului şi păretele din dosul casei, unde e colţul, se chiamă u n d ' e ţ; aici se adună cenuşa iar părţii celeilalte a vetrei, unde se pun lemnele, îi zic t ă ş u n i. Jos, dealungul păretelui, pentru a-l scuti de foc, e tras un zid mic de piatră, cam de o palmă şi ceva de înalt, numit c ă m i ń e ţ. Pe el se pun oalele (de obiceiu oala cu chisăliţă) şi alte mărunţişuri. In colţul dintre pereţi este adesea făcută o lădiţă din lespezi de piatră numită c o b â l ş e ŕ; într'însa se adună cenuşa pentru pârluit. Se întâmplă uneori că nivelul vetrii este puţin mai ridicat decât al casei; atunci partea aceasta este despărţită de restul odăii printr'o bârnă culcată pe podele.

„De supt capră atârnă o căldare, al cărei lanţ este legat de un băţ mai gros care este şi el aşezat cruciş pe doi pari fixaţi paralel cu un capăt în fruntea camiţei, iar cu celălalt în părete.

„Căloń este aparatul întreg, vatra şi capra împreună".

Când am tratat acest cuvânt în Dicţionarul Academiei, m'am gândit, fireşte, în întâiul rând că acest *căloń* fiind cuptorul casei ţărăneşti din Ţara-Haţegului, trebue să stea în legătură cu tulpina *cal-* din care avem pe *cald, căldură, căloare, încărî.* Dar neputându-mi explică menţinerea lui *l* nerotacizat într'un tip **caloneum*, am căutat altă explicare. Am crezut că avem a face cu un derivat din *cal*, cu un *căloiu*, adecă un „cal mare", nume ce se dă şi la alte obiecte mai mult sau mai puţin asemănătoare (cf. *Dicţ. Acad.*) Numirile de „capră" şi chiar „iapă" pentru părţi ale *călońului* par a sprijini această părere. Dar îndoieli aveam de atunci, şi arătam că n'ar fi exclusă nici o derivare din slavul *kalъ* „lut" sau din *cală* „coş, horn, ogeag" (cu variantele *cahlă, căhală,* ung *kályha,* germ. *Kachel*).

Acum, când menţinerea lui *l* nerotacizat se arată a fi obicinuită înainte de *n* următor, nu avem de ce să ne mai îndoim de etimologia **calonium*, cu sensul de „încălzitor".

Derivatele deverbale cu sufixul *-oiu*, cu înţeles de nomina actoris şi apoi şi de numiri de instrumente (sau fiinţe, plante etc. care se caracterizează prin săvârşirea acţiunei exprimată de

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

verb) nu sânt rare în românește[1]: Astfel în vechime *ascultoiu* erà echivalent cu „ascultător“ (Varlaam, Carte, 311 etc.), *lucroiu* cu „lucrător“ (Dosofteiu, Viaţa 386), *usturoiu* cu „usturător“ *(lovì cu zgaiba... ustunoaie* (Dosofteiu, Viaţa 366), precum astăzi încă *arzoiu* însemnează „arzător“ (*Ochii sài arzoi şi încruntaţi*, Odobescu)[2]. Cele mai multe din ele s'au substantivat, astfel din *albină lucroaie* s'a născut substantivul *lucroaie* „albină“, din *aiu usturoiu* s'a născut *usturoiu*[3] etc. Alte exemple: bâ(n)zâì — *bâ n)-zoiu*, bobotì — *bobotońu* „foc cu bobotăi“, mişunà — *muşuroiu*, piţigà — *piţigoiu*, schimbà — *schimboaie* „régulateur de l'avant-train de la charrue“, vâjâi — *vâjoaie* „avalanşă“. Pascu, *Suf.* 117 şi 115 mai citează arom. *achicàşońu* „năzdrăvan“ din achicăsesc „pricep“, dacor. *pisońu* (pisoiu, chisoiu) „un lemn scurt şi puţin gros cu care se piseazà usturoiul“ şi *urzoiu* „instrumentul cu care se urzeşte“. Cât despre *meliţoiu*, el poate fi privit ca un derivat din verbul *meliţà* sau ca un augumentativ din *meliţă*, deci „o meliţă mare“. *Ciuroiu* „izvor care curge pe un scoc îngust“ (Conv. lit. XX 1007, cf. *ţurloiu, ţârloiu)* e mai degrabă un postverbal din *ciurui* „ţârâi“, precum *uroaie* „făină măcinată mare“ (Jahresb. VII 88) e tot un astfel de derivat din *urui* (= urluì).

Cât despre originea sufixului în această funcţiune, el este lat. *-oneus -onius*, derivat adjectival din *-o*, *-onem* deverbal, precum îl avem în *erroneus, -a, -um* „rătăcitor“, de la *erro*, *-onem* „vagabond“ sau în *biboneus*, într'un glosar latin târziu (Diez, *Gramm.* II 657), de la *bibo* „beţiv“ şi mai ales în numiri de persoane ca *Favonius*, de la *favere*. In limbile romanice întâlnim de asemenea derivate ca span. *risueño* „zâmbitor“, port. *medonho* „fricos“ ş. a. (Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II § 461).

Tot astfel a putut să existe în latina vulgară un **caloneus, -a, -um* „încălzitor“, de la *calere*, care, substantivat, să fi ajuns la înţelesul de „cuptor“ şi la forma actuală românească *căloń*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Asupra lor a atras cel dintâiu atenţia Hasdeu, EMR. 1820.

[2] In arom. *lucrătońu* alături de *lucrător*, *ţiritońu* alături de *ţiritor*, *ansâritoańă* „minge“, nu avem a face cu o substituţie de sufix, cum crede Pascu, *Suf.* 121, ci cu o disimilare a lui *r–ŕ* în *r—ń*.

[3] In valea Someşului se zice până azi, după cum îmi comunică N. Drăganu, *ceapă usturoaie* la ceapa pişcăcioasă, *usturoiu* fiind întrebuinţat

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

Revenind acum la cuvântul *cătelin*, putem admite, sau că el s'a desvoltat prin disimilare pe teren românesc din **căterin* şi să-l derivăm din **cautelīnus*, sau că *l* s'a păstrat prin disimilare prohibitivă şi în acest caz trebue să presupunem un tip **cautelēnus*. Acelaşi lucru îl admitem şi despre **calīnus* sau *calēnus* pomenite mai sus [1].

In desvoltarea sa mai departe, cuvântul *cătelin*, păstrat până astăzi în Maramurăş şi atestat în textele vechi rotacizante supt forma *căteliru* (Cod. Vor. 84/$_{10}$, Cuv. d. bătr. II 190) — o dovadă sigură că avem a face cu un element latin — s'a întâlnit cu cuvântul *încetinel*, care l-a contagiat. Rezultatul acestei contagiuni a fost pe de o parte alunecarea înţelesului tot mai mult spre ideea de „mişcare înceată", pe de altă parte metateza care l-a schimbat în *cătinel*. Odată ajuns la această înfăţişare, aproape generalizată astăzi, s'au putut naşte, prin înlocuirea de sufixe, formele *cătinaş* prin părţile Năsăudului (comunicat de N. Drăganu) şi — după *niţel: niţică, puţin(t)el: puţin(t)ică* — femininul *cătinică* (Ispirescu).

Mai grea de explicat e forma bihoreană *cătingan*. Aceasta s'a putut naşte din *cătinel* — simţindu-se poate, ca la Megleniţi, acest cuvânt ca un derivat din *câta* „puţin" (*câta*: *cătinel*, ca *încet: încetinel*) — prin substituirea sufixului *-inel* prin *-igan*, pe

[1] Sufixul *-inus* ar aveà aici aproape funcţiunea diminutivă, cunoscută în de ajuns din celelalte limbi romanice şi care apare şi în *-īneus*, cu care se derivă la noi adjective de felul lui *verziu*, *vişiniu* etc. Funcţiunea diminutivală s'a născut din cea de „pui de animale"; aceasta o întâlnim în româneşte în cuvântul *căţină*, dat de Bugnariu din părţile năsăudene cu înţelesul de „căţeà, haită" şi care reprezintă un tip **catīna*, de la tulpina *cat-* care se găseşte în *cat-ulus*, *cat-ellus*.

Cât despre sufixul *ēnus*, acesta derivà în latineşte adjective, precum, *alienus*, *terrenus*, cf. şi *damascenus* (gr. Δαμασκενός). In limbile romanice întâlnim şi alte asemenea derivate, frecvente mai ales în spanioleşte (cf. Meyer-Lübke: *Rom. Gramm.* II § 451 şi acum în urmă P. Skok, în *Arch. rom.* vol. III seria II, p. 126—127); pentru schimbul lui cu suf. *īnus* şi pentru înţelesul diminutival al derivatelor sale, cf. şi *pullicēnus* şi *pullicīnus*. (Meyer-Lübke, *REW.* No. 6820). După cum de la *serescere* avem *serenus*, de la *calescere* am putut aveà **calenus*.

Tot *-ēnus* trebue admis şi pentru explicarea elementului *-in-* în derivatele româneşti de la încet: *încetinì* şi *încetinel*. Posibil ar fi totuşi să avem şi *-īnus* şi că în **înceţin-* să avem a face cu aceeaşi disimilare a lui *č-ţ* în *č-t* ca în cazurile relevate în DR. I 325 s. u.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

care-l mai întâlnim în *multigan* (deci tocmai într'un cuvânt care exprimă ideea opusă lui „puţin"), *tirigan* (de la *tare*) şi în obscurul *virigan* „voinic"[1]. Prin propagarea lui *n* sau prin naşterea lui înainte de consonantă velară, s'a putut naşte, din **cătigan*, forma *cătingan*.

3. Căuş, caier, încăierà, încăibărà.

Sensul cuvântului *căuş* e cunoscut Românilor de pretutindeni. E un vas, un fel de cupă sau lingură mai mare, din lemn sau din metal, cu un mâner, care serveşte la *scosul* unor fluidităţi (apă din fântână, din ciubăr, sau din luntre, vin din vadră etc.) sau al făinii, grăunţelor etc. din ladă, sac etc. Prin extensiune s'a numit apoi *căuş* şi lingura („canciogul") zidarului, cupa roţii de la moară şi chiar şi foaia de ceapă, din cauza formei ei găvănate.

Pentru etimologia acestui cuvânt Cihac s'a gândit mai întâiu la lat. *caucus* (I 48) — care însă a dat la noi pe *căuc*, cu o răspândire geografică restrânsă, aproape sinonim cu „căuşul" — mai târziu (II 46) a revenit însă asupra acestei etimologii şi l-a comparat cu „lit. *kauszas*, idem, rus. *kovšŭ* 'puisoir', pol. *kousz* 'bocal, seau, gobelet'". Această explicare e admisă de Tiktin (*DRG.* s. v.), de Sanzewitsch (*Jahresber.* II, 199), care-l crede împrumutat din rus. *kovšŭ* pentru care dă sensurile „Schopfkelle am Wasserrade, Schöpfeimer; Suppenlöffel; Trinkgeschirr, Kanne; Kornkasten in der Mühle; Falle für Birkhähne; Senkgrube" şi de O. Densusianu (*Hist. d. l. langue roum.* I, 385), care-l derivă din polon. *kousz*[2]. In timpul din urmă, H. Brüske (*Jahres-*

[1] Prin părţile Năsăudului, după comunicarea lui N. Drăganu.

[2] Tot din limba polonă derivă Densusianu *l. c.* pe *cătuşi* „instrument de torture, fers, chaîne" (pol. *katusz* „torture") şi se pare că e încă şi azi de părerea aceasta, căci în Dicţ. etim., supt *cătuşă* (din lat. *catta*), nu se citează acest sens; Mi se pare, din potrivă, că vorba polonă e împrumutată de la noi, ca şi rut. *katuša* „tortură", şi apropiată numai ulterior, prin etimologie populară, de *kat* „călău". Intr'adevăr, un sufix *-uš* neexistând în poloneşte (şi e puţin probabil ca el să se fi deslipit, precum presupune Berneker SEW. 493, din cuvinte ca *ratusz* = Rathaus), nu vedem care ar fi originea slavă a acestui cuvânt. Date fiind relaţiile de vecinătate — atât de des războinică, deci cu prizonieri, întemniţări, *încătuşări* frecvente — între noi şi Polonezi, e probabil că ideea de „a ţine pe prizonieri în cătuşe" = „a-i tortură" să fi trecut la Polonezi de la Români. *Cătuşă* care la început avea înţelesul de „pisică", a ajuns să însemne o mulţime de instrumente şi obiecte care „prind, cuprind ceva" sau se „înfig în ceva", ca pisica cu ghiarele ei. E interesant că şi *butura* = butucul în care se vârau picioarele prizonierilor, a trecut în limba Serbocroaţilor: *bùtūrica* nume de batjocură pentru „temniţă" cf. P. Skok, ZRPh. 1923 p. 188.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

ber. XXVI—XXIX, 18) îl crede de origine ruteană: *kowš*, *kavuš* „Schöpfkelle".

Dată fiind răspândirea pe întreg teritoriul dacoromân a acestui cuvânt, e aproape exclus ca el să fie împrumutat din limba rusească sau polonă; posibil ar fi numai ca el să ne fi venit de vreme din ruteneşte. Numai la aceştia găsim şi o formă care se potriveşte mai bine, deşi nu deplin, cu cea românească: *kávuš*. Se pare însă că această formă cu *a* e în ruteneşte împrumutată din româneşte, căci formele care corespund în această limbă celor ruseşti şi polone sânt *kovš* (*kowš*) şi *kivš* (*kívšyk*, *kivšók*, cf. Berneker, *SEW.* p. 594). Asemănarea întâmplătoare de formă şi de înţeles cu cuvântul auzit în graiul Românilor conlocuitori, a modificat la Ruteni rostirea tradiţională a vorbei vechi, menţinându-i numai accentul.

Cu cât cercetările etimologice progresează la noi, cu atât ne convingem mai mult de două lucruri. Mai întâiu că elementele latine sânt mai numeroase în limba noastră decât se admiteà în general până acuma, şi al doilea, că în cazuri când cuvinte româneşti se potrivesc, ca înţeles şi formă, cu cuvinte de-ale popoarelor împrejmuitoare, la ele obscure etimologiceşte, noi am fost mai des cei care le-am dat decât cei care le-am primit[1].

De aceea, când dăm de un cuvânt atât de răspândit ca cel de care ne ocupăm, însemnând un obiect de trebuinţă zilnică în viaţa ţăranului nostru şi foarte uşor de fabricat în casă, întâiul nostru gând va fi să-l căutăm în latineşte.

Philippide *(Principii* 64) îl credeà un derivat cu sufixul *-uş* din **cau* < lat. *cavus*. Ideea e ademenitoare. Numirea s'ar fi

[1] Cf. în deosebi studiile lui Capidan şi Giuglea în *DR.* In anuarul de faţă se arată mai departe că şi sârb. *krecav* e împrumutat din româneşte. Instructiv e mai ales cazul lui *cimpoiu*, care se credeà împrumutat din ung. *csimpolya* (cf. în urmă Densusianu, în *Haţ.* 35), deşi acest cuvânt e, în ungureşte, restrâns asupra Ardealului („erdélyi tájszó"), încât până şi Gombocz şi Melich MESz. îl consideră ca împrumut din românește. După cele arătate acum de Giuglea DR. III, 594, nu mai rămâne îndoială asupra originei latine a acestui cuvânt. Ungurii păstrează încă forma veche a cuvântului nostru *cimpoal'e*. Dacă în Banat şi'n Ţara Haţegului avem *cimpoiu* (Liuba-Jana, *Măid.* 7, Densusianu, *Haţ.* 35), acesta se explică sau din stadiul *cimpol'u* prin asimilarea lui *m-l'* în *m-ń* (cf. trecerea lui *ml'* în *mń* la Istroromâni, prin acomodarea lui *l'* la nazala precedentă, în *mł'e* > *mńe* „miel", *mł'are* > *mńare* „miere" şi cu deosebire concludent în *mńavę* „prăjină" < *mł'ave* < slov. *mljava*, *dimńe* „coapsă" < croat. *dimlje*), — sau cuvântul e importat în Banat în forma mai nouă *cimpoiu* şi acomodat pronunţării locale (după analogia derivatelor în *-oiu* = ban. *-onu*), precum s'a întâmplat cu *vâtrariu* < *vătrariu*, < sârb. *vatrarj* (Densusianu. *Haţ.* 35) şi, probabil, şi cu istror.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

dat obiectului după forma lui „concavă". In limbile romanice, adjectivul *cavus,-a,-um* apare adesea ca substantiv, cu înțelesul de „scorbură" „groapă" și chiar „pumn de spice", la origine „mâna făcută găvan, ca să încapă în ea spicele" (cf. Meyer-Lübke, *REW.* no. 1796)[1].

Propun o altă explicare[2], care mi se pare mai plauzibilă și din punct de vedere semantic și derivativ.

Verbul *cavare* însemnă în latinește „a scobi", „a face în ceva o scobitură"; el pare a mai fi avut însă și alt înțeles. Judecând după ital. *cavare il vino* „den Wein schöpfen", el pare a fi redat ideea exprimată de franc. „puiser". Acest verb va fi existat, supt forma **cau* **care* și la noi, înainte de a fi fost înlocuit, din cauza lipsei de volum fonic, de puțin expresivul „a scoate", care — ca și franc. *puiser* (derivat din *puits* < *puteus*) — se va fi întrebuințat la început numai când era vorba de extragerea apei din fântână, cu găleata (cf. DR. II 715).

De la verbul **care* s'a derivat cu sufixul instrumental *-uș*[3] ca în *astupuș, culcuș, răzimuș* etc. un substantiv *căuș*, care corespunde întocmai germanului „Schöpfer", deci „obiectul cu care se scoate apa, făina, grăunțele etc.)"[4].

---

[1] Adjectivul *cavus*, substantivat supt forma feminină *cava*, s'a păstrat și la noi. Intre comunicările lui Ittu găsesc: *cava lingurii* = scobitura lingurii (din Transilv.). Lat. *cava* ar fi trebuit să dea **ca*; din forma articulată *caua* s'a putut reface o formă nearticulată *cauă* (cf. *steauă*), care se rostește regional *cavă*, ca *măduvă, văduvă* < *măduă, văduă*.

[2] Giuglea derivă acum cuvântul din grecește. DR. III, 619.

[3] Dacă funcțiunea originală a sufixului *-uș* e cea diminutivă, cea instrumentală se poate explică în modul următor: un cuvânt ca *răzimuș* ar putea fi, la origine, un diminutiv al substantivului postverbal *razăm*, deci *răzimușul scaunului* va fi fost un „razăm mic"; fiind raportat însă la verbul *răzimà*, s'a putut formà și *astupuș* de la *astupà*, etc.

[4] De la *căuș* derivă două verbe, care n'au fost încă înregistrate de dicționarele noastre.

Cel dintâiu e *a se căuși*, dat de Rădulescu-Codin (*Ingerul*, glosar) cu sensul de „a se burdusi (despre tencuiala de pe case)", deci a luà forma rotunjită a căușului; de oarece o astfel de tencuială e un semn de stricare, verbul poate însemnà și „a se slăbănogi" și, despre oameni, „a se slăbì".

Al doilea derivat, de conjugarea a patra, se întâlnește prin Transilvania de sud și are un înțeles mai depărtat: *a căuși* = a buimăci, gâmbosì. (Păcală, Monogr. Rășinari 525), *căușit* = tărbăcit, buimăcit (Șălișteː com. A. Banciu), *căușit* = om distrat și perplex totodată, care nu știe ce zice și ce face. ci fac altii cu el ce vreau: *N'o mai pot duce cu căusitul astal* (Cincul-

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

Dacă verbul *cavare* cu înţelesul de „a scoate, a goli, a deşertà“ a existat, ar fi imaginabil ca un adjectiv **cavabilis* să fi însemnat „care poate fi golit, deşertat“. Din punct de vedere formal, acest cuvânt ar fi dat româneşte **cáere* sau, cu metaplasmă (cf. *lenis* > *lin*), *cá(i)er*, care a putut fi la origine un adjectiv. Se poate prea uşor ca să se fi zis odinioară *fuior caier* fuiorului care se legà pe furcă, spre deosebire de fuioarele (de lână, cânepă etc.) care se ţineau înmagazinate înainte de a se prelucrà. In acest caz **folliolum* **cavabile* ar fi „fuiorul din care se poate toarce, fuiorul gata de tors“.

Ţărancă torcând din caier.

Toarcerea constă, precum se ştie — şi precum se vede din ilustraţia alăturată — din două acte săvârşite cu cele două mâni ale femeii torcătoare. Cu dreapta se suceşte fusul pe care se deapănă firul; numai această acţiune a putut fi numită odinioară *toarcere* (lat. torquere), adecă „învârtire“. Acţiunea premergătoare, făcută cu mână stângă, constă din scoaterea unei bucăţi de lână din caier şi sucirea ei cu degetele (udate cu salivă) într'un fir. Acest act puteà fi numit, după cum predomină ideea f i r u l u i care se răsuceà, *filare*, sau ideea t r a g e r i i lânei din fuior, *tractare* (*lanam tractare* = a toarce, *tractum* „gezogene Spinnwolle“). Intâiul termen e general romanic (REW. 3293), extinzându-se asupra întregului act al toarcerii; la noi cuvântul nu s'a păstrat decât în compusele cu înţeles schimbat:

mare, „Ţara Oltului“ a. III, no. 15—16). *L-o căuşit cu boscoane, de[nu mai ştie de capul lui!* (Calbor, ibid. No. 19—20).

Inţelesul mai vechiu erá „a îmbătà, a ameţi prin îmbătare“; avem deci a face cu unul din mulţii termeni glumeţi pe care ţăranul nostru îi întrebuinţează în mod figurat pentru ideea de „beat“ şi „a îmbătà“ (cf. Dicţ. Acad. supt aceste cuvinte). Celui ce ducea prea des la gură *căuşul* cu care scoteà vinul sau rachiul din vadră i s'a zis în glumă că „s'a căuşit“, — dacă nu cumva avem a face cu un termen în legătură cu prepararea vinului şi a rachiului, la care de asemenea „căuşul“ joacă un rol important, căci cu el se scot strugurii din bute (cf. „Doi oameni iau cu căuşul strugurii mustuiţi“. I. Ionescu, Putna 252) şi prunele când se fierbe rachiul (com. N. Drăganu), sau se toarnă vinul din pritoacă în cadă (Damé, Term. 81).

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

**infilare* (cf. Capidan în acest buletin) şi **imperfilare* > *înfiripà*, (Giuglea DR., II, 825). Se pare însă că am avut, înainte de ce *toarcerea* să fi devenit termenul pentru întreaga acţiune (germ. „spinnen"), un verb care însemnà numai acţiunea săvârşità de mâna stângă, tragerea, scoaterea, mulgerea (cf. franc. *traire* „a mulge" < trahere, şi rom. *a zmulge lâna*) unei porţii de lână din fuior, sau, cu altă imagine, deşertarea, golirea fuiorului de lână (cf. franc. *dévider* „a goli" şi „a depănà") adecă tocmai acel **cavare*, care însemnà, „a scoate, a deşertà, a goli". Atunci **folliolum *cavabile* > *fuiorul caier*, sau numai *caierul*, ar fi tocmai fuiorul pus pe furcă, gata de a se toarce din el[1].

De la *caier* se explică de obiceiu verbul *încăierà*. Laurian şi Maxim credeau că părul de care se apucă doi înşi prinşi la luptă a fost comparat cu caierul de lână şi deci: *a se încăierà* = a se luà de păr. Tiktin admite explicarea aceasta, care e posibilă (deşi cei ce se încaieră se apucă tot atât de des de haine, de piept, de mâni etc.) precum cu putinţă ar fi ca învălmăşala produsă de o încăierare să fi fost asemănată cu lâna mototolità sau legată strâns pe fus. Se poate însă ca legătura între *caier* şi *încăierà*, pe care o simte vag orice Român, să nu fie originală, ci să se datorească unei etimologii populare. Aceasta o cred din două motive. Mai întâiu ar fi curios ca un verb derivat de la *caier* să lipsească în celelalte dialecte, iar la noi să nu şi fi păstrat şi înţelesul propriu *a încăierà furca* = „a legà caierul pe furcă"[2] sau *s'a încăierat lâna* = s'a încâlcit, când ştiu ce rol însemnat are şi mai ales aveà torsul în viaţa ţărancei noastre. Apoi, alături de *încăierà* găsim şi forma *(în)căibărà*, care face impresia unei variante ale acestuia şi care are, pe lângă alte înţelesuri, despre care vom vorbi mai jos, tocmai înţelesul de „a se luà la harţă": Pamfile (Jocuri, III, 25) dă exemplul: *Mă încaibăr* (=*mă încaier*) *la bătaie*.

[1] Etimologia aceasta mi se pare mai potrivită decât cea din **carium*, pe care o propusesem odinioară în ZRPh. XXVIII, 689—690. Formele dialectale: istrorom. *căier*, arom. megl. *cair* dovedesc că nu putem plecà de la o formă cu *l'* sau *n* (cf DR. II, 901).

[2] Adevărat că în dicţionarul lui Costinescu se dă şi înţelesul „a face caiere din in, cânepă, spre a-l pune în furcă", dar ştim că acest lexicograf dă, de dragul explicării etimologice, şi alte definiţii suspecte şi sensuri inexistente. In materialul Dicţionarului Academiei şi în nici un alt dicţionar n'am mai găsit acest înţeles.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

Cele două verbe ar puteà reprezentà, din punct de vedere formal, tipurile latine vulgare **in-cavellare* şi **in-caviolare*. Intr'adevăr, **incavellare* ar fi trebuit să dea **încăielare*, de unde s'a putut naşte *încăierare*, sau printr'o asimilare *l r* > *r-r*, mai întâiu la infinitiv (apoi şi în celelalte forme, cf. *lubricare* > *lurecare* > *lunecare*, apoi *lunec*), — sau **încăielare* a fost apropiat prin etimologie populară de *caier* şi prefăcut în *încăierare;* probabil e ca amândouă cauzele să fi conlucrat simultan, astfel ca în mintea celui care a auzit mai întâiu forma disimilată să se fi şi făcut apropierea etimologică, şi rostirea „greşită" să i se fi părut „corectă". Din **incaviolare* trebuià să avem **încăiburare;* schimbarea lui *u* în *ă* (şi invers), mai ales când în silabele învecinate mai avem un *ă* (sau *a*) nu este rară la noi: **flacula* > *flacără* (mai întâiu, probabil, *înflăcără*), *pajură* şi *pajără*, apoi *măsălar* < **măsărar* < **măsurar* < *messorius* „care ţine de secerat" + *arius* (sufixul care formează numiri de lună, ca în *făurar* etc.), chiar şi *îmbucătări* = îmbucături, *împresărătură* = împresurătură (deşi se poate naşte apropiere etimologică cu *bucătărie* şi *presără*), probabil şi *tribulare* > **triurare* > **triărare* > *trieră* (treieră), *c(e)rebrum* > *creur* > **creăr* > *creier*, cf. şi *bulgăr* şi *bulgur*, *ţandără* şi *ţandură*.

Un argument formal mai mult pentru reducerea lui *încăierà* şi *încăibără* la două derivate ale tulpinei *cav-* este şi varianta *(in)găibără*, care arată aceeaşi oscilare între *c* şi *g* iniţial ca la reflexele româneşti şi romanice ale acestei tulpine (cf rom *căuş*, *caier*, *caună*, dar *gaură*, *găun*).

Mai grea — în orice caz mai nesigură — decât explicarea formală, este cea semantică. Sensul celor două cuvinte care ni s'au mai păstrat din aceeaşi familie: *gaură* „deschizătură într'un corp" < **caula* (= caulae) şi istror. *căibę* „colivie" < *cavea*, nu aduc nici o clarificare în privinţa aceasta. Ne-am puteà gândì la lat. *cavillo, -are,* atestat şi supt forma compusă *incavillor*, care însemnă „a pişcà cu vorba, a întărâtà" (şi „a face sofisme", ca termen filosofic): *a încăierà pe doi oameni* ar fi însemnat „a-i aţâţà unul împotriva celuilalt". De asemenea ne-am puteà gândì la *caulae* în înţelesul de „îngrădtură, bară pusă înaintea altarelor, tribunalelor etc., spre a împiedecà accesul mulţimei care se îngrămădeà să intre", ca locul unde se întâmplau de obiceiu *încăierările*. Dar explicarea semantică în cazul dintâiu e prea

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41)

Cred mai de grabă că trebue să plecăm de la înţelesul concret de „coş, cuşcă, colivie". Intr'adevăr, Walde (LEW. supt c a u l a e) a arătat că familia aceasta de cuvinte se reduce la un lat. **cava* (înrudit cu germ. *Hag*), al cărei înţeles fundamental trebue să fi fost cel de „împletitură" şi din care se explică pe de o parte *cavia* „îngrăditură, colivie, stup" etc., pe de altă parte diminutivul *caulae*, cu sensul original de „gard împletit" şi (cu schimbul obicinuit între sufixele *-ulus* şi *-ellus*) *cavella* al gloselor, cu sensul de „coş". Un verb **incavellare* sau **incaveolare*, care a însemnat la început „a închide în cuşcă, colivie, coş", a putut să ajungă la sensul de „a se luà la luptă" în circuri, când erà vorba de fiarele sălbatice închise în cuşcă, sau în limbajul stuparilor, când se vorbeà despre luptele albinelor în aceeaşi „cavea". Probabil însă că el erà un termen ţărănesc sau gospodăresc în general, raportându-se la galiţe, în special la cocoşii[1] care, precum se ştie, se încaieră imediat ce-i bagi în aceeaşi despărţitură a coteţului (de aici comparaţia atât de curentă: *s'au încăierat ca doi cocoşi*, în care lipseşte cu totul tertium comparationis c a i e r = păr). In acest caz avem să plecăm de la opusul *a descăierà cocoşii* „a-i scoate din acelaşi coş, spre a-i despărţi din luptă", care a fost deciziv pentru evoluţia lui *încăierà* de la sensul „a închide în acelaşi coş" la „a se luà la luptă"[2].

Varianta *(în)căibărà, (în)găibărà*[3], are, pe lângă înţelesul de

[1] Cred că nu trebue să ne gândim la faimoasele lupte de cocoşi, vestite la Greci şi Romani, ca azi la Englezi şi la Turci, dar, probabil, necunoscute vechilor Români.

[2] In *Din perspectiva Dicţionarului* II, p. 21 ş. u. am arătat cu exemple cum sensul opus poate fi hotărîtor pentru desvoltarea înţelesului într'o direcţie nouă. Un exemplu clasic în această privinţă e lat. *indurare* „a face dur", (refl.) „a se face dur" (fig.) „a devenì, a fi dur la inimă, nemilos". In acest sens s'a păstrat la noi, însă numai în propoziţii negative: *nu te îndurà* însemnà în limba veche „nu fi aspru, nemilos". Din astfel de construcţii s'a format pozitivul *îndură-te* = fii milos, blând, supoartă. Desvoltarea aceasta de sens e veche; urme se găsesc în latina de mai târziu şi o are şi franc. *endurer*.

[3] *Găibărà* (şi *ghibărà* < **gheibărà*, ca *ghină* = *găină*) = a se cătărà, a se urcà, e dat de revista Ion Creangă II, 109, *îngăibărat* = acăţat (din Mehedinţi) de Chestionarul Hasdeu IX 92. Mai de mult trebue să fi existat şi un substantiv postverbal **găibără** cu înţelesul de „pasăre răpitoare, cu ghiarele înfipte în pradă"; ni s'a păstrat numai în întrebuinţare adverbială: *Numai şi-aruncă păscarul ochii în căruţă şi zăreşte pe popă găibără*

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

„încăierà", arătat mai sus, şi pe cel de „a acăţà". Acest sens pleacă tot de la cel de „coşniţă". Paralela *atârnà* şi *târnă* „coş, coşniţă" ne vine involuntar în minte. Se pare însă că imaginea care stă la baza acestei desvoltări semantice este tot a pasărilor închise într'un coş sau colivie. Pasările suspendate cu ghiarele de gratiile de sus ale unei colivii, au putut fi, prin asociaţie de idei, asemănate cu cimpoiul, cu cele două ţevi ale sale ridicându-se în aier (suflătoarea şi caraba) şi deci, a fost posibilă o contaminare a verbului *găibărà* cu cuvântul asemănător *gaidă* (< sârb. gajda) „cimpoiu". Intr'adevăr, numai aşa ne putem explică expresia *cu* (*z*)*gaidele* sau *gaiderele* sau (*z*)*gaibele* sau (*z*)*gàibaracele în sus* = cu picioarele în sus (exemple în Dicţ Acad. supt g a i d ă).

4. Ceacadaie.

In revista Ion Creangă (IX, 25) se dă, din Teleorman, *ceacadaie*, ca termen de batjocură pentru un „om nesuferit, nestatornic"; Viciu, în *Glosarul* său dă, din Mureş-St.-Ana, *cecădaie* = flecar, batjocuritor; iar S. Pop îmi comunică, din Poiana (jud. B.-Năsăud) forma *şicătaie*, cu sensul de „om de nimic". De sigur că nu avem a face cu lat. *cicada* + suf. *-aie*, cum crede Philippide *ZRPh.* XXXI, 302, ci cu o întrebuinţare figurată a cuvântului care în Bihor are forma *cehadaie* şi însemnează „ruda de la cărucioara plugului, de care se prinde tânjala" (*Rev. crit -lit.* IV, 141), adecă obiectul acela care prin alte părţi se numeşte s c h i m b ă t o a r e (cf. Pamfile, *Agricultura*, p. 38). Această numire explică îndeajuns asemănarea cu omul „schimbător, nestatornic" şi, prin urmare, „de nimica", „nesuferit" sau „flecar". Cuvântul românesc vine din ung. *cságató* (*csávattyú* etc.), care în Dicţionarul etimologic al lui Gombocz şi Melich se explică exact prin „lemnul strâmb care dirijază ruda de la căruciorul plugului" şi care, probabil, însemnă la origine „cârmuitor" derivând de la exclamaţia *csá*, cu care se mână boii spre dreapta.

5. Ceahlău.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tiktin, în *DRG.*, a stabilit cel dintâiu legătura între numele muntelui *Ceahlău* şi a pasării *ceahlău*, cu metateză *cealhău* [1], vulturul Gypaëtus barbatus (numit prin Transilvania s o r l i ţ ă,

[1] Forma aceasta o atestă, afară de Marian, *l. c.* şi de Ar. Tomiac din Bălăceana, în Bucov. Ea se aude şi pe Valea-Someşului, mai ales în expresia *„mânca-te-ar cealhăii!"* precum îmi comunică N. Drăganu din Zagra şi

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

în Banat şurliţă, iar în Ţara-Românească zăgan, cf. Marian, *Ornit.* I, 178). El crede că sensul fundamental al amândurora trebue să fi fost „pleşuv" şi le aduce în legătură cu obscurul *cehluì* „a tunde împrejurul capului"[1]. Tot el dă şi numirea ungurească *Csahló* pentru munte, pe care eu n'o găsesc atestată în dicţionarele care-mi stau la îndemână şi care, dacă există în graiul Ciangăilor moldoveni, e luată din româneşte.

Numirea pasării şi a muntelui nu pot fi despărţite una de alta[2], dar nu cred că amândouă să derive dintr'un al treilea înţeles, ci de sigur muntele a fost numit după pasăre. Intr'adevăr, nimic nu e mai uşor de înţeles decât ca acest masiv „sălbatec, tăiat de văi, radiind în toate direcţiile de la creştet şi lipsit de comunicaţii" (*Marele Dicţ. Geogr.* s. v.) să fi fost numit după pasărea răpitoare care-l încercue cu zborul său majestos. Tot astfel s'au numit zeci de munţi, dealuri, păduri şi sate *Corbul* sau *Piatra-, Piscul-, Dealul-, Râpa-, Stânca-Corbului,* altele *Şira-Şoimului, Piscul-Uliului* etc. (*MDG.*). Tot în judeţul Neamţu, unde întâlnim *Ceahlăul* e şi un sătişor *Cehlăeşti,* care e format ca numirile de sate *Vultureni, Corbasca* etc. R. Vuia îmi atrage luarea-aminte, asupra numelui *Orlea, Orleasca, Orleşti,* de asemenea foarte răspândit în toponimia noastră, derivând din slav. *orelŭ* „vultur". O paralelă şi mai apropiată e însă numele muntelui *Rarău,* din apropiere, identic cu numele pasării răpitoare *rarău* (la Cantemir), în care Tiktin *DRG.* recunoaşte pe ungurescul *ráró,* o specie de şoim (care se întâlneşte şi ca nume de localitate în Ungaria).

Pasării *ceahlău* i s'a dat numele acésta după ţipetul său, care a fost asemănat cu un scheunat de câne; oricine a auzit un vultur ţipând în aer a rămas impresionat de strigătul său strident şi ascuţit (repetat de mai multe ori), cu totul neaşteptat la această pasăre mare. Avem dar a face cu acelaşi

[1] Acest *cehlui* (şi *celhuì*) este însă o variantă a lui *cetluì* „garroter", întrebuinţându-se şi despre tortura care se făceà prin strângerea capului într'un c e a t l ă u. Numai prin asemănare s'a zis apoi *cetluire* şi despre tunderea părului de jur împrejurul capului: *Semnul aceii tunsuri, ca un ceatlău, au fost semn tâlhăresc, cu care însemnà Râmlenii pe oamenii cei rău-făcători* (M. Costân, *Let.* I 28/34).

[2] A. Scriban (*Arhiva* din Iaşi a. 1912 No. 11) reconstrueşte un ung. *csalhó* din *csalni* „amagì" şi „hó" zăpadă". Dar ce înţeles are acest inexistent cuvânt („zăpadă amăgitoare")?

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

cuvânt pe care, mai ales în Moldova şi Bucovina, îl întâlnim supt formele: *cehăì* „ urlà“ (despre câni, la Dosofteiu, *Ps.* 194), *a cehnì* „a hămăi“ (despre cotei şi dulăi, la Cantemir, *Ist. ier.* 203/22, 236/20), în *ceahnă* = „câne, pujilă“ (Com. Ar. Tomiac), „câne rău, om rău“ (Com. S. Pop), probabil şi în numele propriu *Cehon*, apoi, cu înţelesuri figurate, în *cihăros* „încruntat, mânios, rău“ (Com. I. Corbu, din Zagra, l. Năsăud), *ceahaì* „a necăji pe cineva cu vorba“ (Com. Ar. Tomiac), *cehăì* şi *cihăì* „a bate cuiva capul“, „a stărui în tot felul“ (la Creangă etc.), ca un căţel care te latră. Originea acestei familii e ungurească: *csah*, onomatopee exprimând hămăitul cânelui care urmăreşte vânatul, *csaholni* „a lătrà (despre câne), a scheunà, a chelălăì (despre căţei), a flecărì (despre om)“. *Ceahlăul* corespunde, după sincoparea întâiului *o*, ungurescului *csaholó* „unul care latră, scheună“. Şi la Unguri se găsesc numiri de localităţi *Csahol(y)*, *Csaholc* etc. pe care Gombocz şi Melich (*MESz.* 798) nu le explică etimologiceşte.

Ceahlăul, *Rarăul*, ca şi *Ineul*, *Giumălăul*, *Lapoşul* şi atâtea alte numiri în Carpaţii estici, fac parte din seria aceea de nume de locuri de origine ungurească, care dovedesc un amestec mare de Unguri cu Românii, şi de care se ţine şi numele râului *Homor*, în Bucovina, din ung. *hamar* „iute, repede“ (cf *Bistriţa*, *Repedea*, iar pentru *a* > *o*, cf. ung. *gaz* > *goz* etc.). Cât eram în Bucovina, adesea mă izbeà numărul mare de cuvinte de origine ungurească (ca *iz* „miros“, *dugleş* „leneş“ etc. şi nume ca *Forgaci* etc.) întrebuinţate foarte des în regiunile acestea, în care nu mai sânt azi Unguri, şi necunoscute prin părţile ardelene, unde Românii trăesc azi amestecaţi cu o populaţie maghiară.

6. Desmetecì, îmbumbăcì, împletecì, spălăcì, păstaie.

E. Herzog (*Bausteine* ... *Mussafia* 481—484) a dat explicaţia derivatelor franceze şi provansale de tipul *noircir—negrezir*, care presupun existenţa unui **nigricesco* în loc de *nigrico*. Aceleaşi motive care în franţuzeşte produc infinitivele **nigricire* există şi în limba română (**albesco—albire* etc.). Astfel se explică bunăoară de ce în loc de **erratĭco*, *-are* (veneţ. *radegar*, v.-gen. *araigar* etc., cf. Meyer-Lübke, *REW.* 2905), derivat din *erratĭcus* „rătăcitor“, avem în româneşte *rătăcesc—rătăcì*, care presupune un **erratĭcesco*, *-ire*

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

Schimbul acesta al sufixului *-ĭco, -ĭcare cu -ĭcesco, -ĭcire*, care în românește a putut fi promovat și de multele cazuri de verbe conjugate după conj. I și IV în acelaşi timp [1], explică etimologia celor patru verbe puse în fruntea acestui articol.

Dintre ele, unul se găseşte la noi supt amândouă formele. In Straja (Bucovina), după o comunicare a lui Ar. Tomiac, se întrebuinţează verbul *îmbumbăci*, cu înţelesul de „a îmbătă pe cineva de cap". De sigur că e acelaşi cuvânt, pe care mi-l comunică A. Coca din Oraviţa (Banat) supt forma *îmbumbică* şi cu înţelesul „a instigà: *L-a îmbumbicat* = l-a îndemnat". Lat. *bombĭco, -are* era verbul care imità sunetul produs de albine. Trecerea de sens se explică întocmai ca la românescul *bâzâi*, care, în funcţiune transitivă (*musca bâzâe pe om*), însemnează a „a necăji, a cicăli", iar apoi (despre oameni care nu-ţi dau pace, insistă prea mult, stăruesc în mod supărător) „a aţâţà, a întărâtà" (cf. *Dicţ Acad.*). Vechiul *búmbăc, bumbeci*, nu s'a mai păstrat decât în legătură cu pref. *în-* şi cu sensul derivat de „a ameţi de cap" sau „a aţâţà", „a instigà", în Banat pe de o parte (de conj. I) şi în Bucovina pe de altă parte, (de conj. IV) [2].

Am arătat în ZRPh. XXXII 717—718, că verbul nostru *ameţi* (dintr'un mai vechiu *amăţi*, atestat de Polizu) e urmaşul lat. **am-mattĭre*, derivat din *mattus* „beat". De la acelaşi adjectiv latin

[1] Exemple am dat în DR. I, 221. Pentru ca să se vadă ce proporţii mari are acest fenomen la noi, dau aici exemplele pe care mi le-am notat lucrând la Dicţionarul Academiei cuvintele începătoare ca prefixul *îm-*: *îmbălorà* şi *-rì*, *îmbărbătà* şi *-ţì*, *îmbrâncà* şi *-cì*, *îmbunà* şi *-nì*, *îmbunătăţà* şi *-ţì*, *împăienjenà* şi *-nì*, *împăivănà* şi *-nì*, *împătrà* şi *-trì*, *împăturà* şi *-rì*, *împăunà* şi *-nì*, *împietrà* şi *-trì*, *împietroşà* şi *-şì*, *împilà* şi *împilì*, *împrietenà* şi *-nì*, *împlătoşà* şi *-şì*, *împresurà* şi *-rì*, *împrohità* şi *-tì*. Fireşte că une-ori forma de conj. IV e cea originală, precum se vede aceasta în mod clar la *curăţì* (derivat din *curat*), devenit mai târziu *curăţà* (cu păstrarea lui *ţ*). Câte-odată forma nouă se datoreşte unei contaminări; astfel *împestriţì* a rezultat din *împestriţà* prin apropiere de sinonimul *împestrì*. Altădată avem a face cu derivate diferite, precum e cazul lui *îmbumbà* şi *îmbumbì* (după *înmuguri*), *împuià* şi *împuì* etc. Acest schimb se găseşte şi în latineşte (cf. *abortare* şi *abortire*) şi în unele limbi romanice (cf. **admontare* şi **admontire*, presupuse pentru franţuzeşte de Wartburg, FEW.); numărul lor a crescut prin cazuri ca *amarare* (> megl. *mărari*) şi *amaresco, -ire* (> dacor. *amărăsc,- îre*).

[2] In următorul exemplu din Cantemir, *Istr. ier.*, 87: *Urechia de pizmă îmbumbăcată şi de zavistie astupată*, nu putem şti dacă avem a face cu acelaşi cuvânt („urechea instigată" sau „ameţită") sau cu un derivat din *bumbac*

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

s'a putut derivà **mattĭcare* „a îmbătà", ca în valenc. *matigar* „a obosì", cu opusul **dismatticare*. Intr'adevăr *desmetecì*, mult mai des întrebuinţat decât *desmeţì*, de formaţie recentă, este la noi opusul lui *ameţì*. Tiktin îl traduce prin „die Besinnung wiedererlangen, wieder zur Besinnung, zu sich kommen". E posibil ca din **dismatticare* să fi avut noi mai întâiu un **desmătecà* > **desmetecà*, care să-şi fi schimbat conjugarea supt influenţa cuvintelor cu sens apropiat *buimăcì* şi mai ales *bezmetecì* [1]; se poate încă ca să plecăm de-adreptul de la un tip **dismatticesco, -cire*.

Un alt caz de amestec al unui verb latin şi unul de origine slavă, cu formă şi înţeles apropiat, îl avem la *împletì* şi *împletecì*, cel din urmă ajungând să fie considerat cu timpul ca un derivat al celui dintâiu. Tiktin însuşi crede că *împletecì* s'ar fi născut din *împletì* printr'un amestec cu *încolăcì*. De fapt cele două verbe au însă două înţelesuri distincte: *împletì* traduce pe germ. „flechten" [2], iar *împletecì* pe germ. „schlängeln". Despre un şarpe bunăoară se poate zice că „se încolăceşte" [3], dar el nu „se împleteşte"; părul dimpotrivă, „se împleteşte", dar nu se „încolăceşte", încât nu prea văd în ce împrejurări s'ar fi putut naşte contaminarea admisă de Tiktin.

Împletì e de origine slavă, derivând din *pletą-plesti*, cu acelaşi sens. Cuvântul e un împrumut vechiu în limbă, căci îl

[1] Etimologia lui *bezmetic*, care la origină se întrebuinţà despre stupi şi albine şi însemnà „fără matcă, orfan" (cf. *Dicţ. Acad*) a dat-o Tiktin DRG. s. v. şi Weigand (*Jahresber.* XIV 112): din slav. (rut.) *bezmatok* „fără matcă". Prin apropiere de sufixul *-atec*, vechiul **bezmatoc* s'a schimbat în **bezmatic*, de unde verbul **bezmătecì* > *bezmetecì*, iar după acesta, *bezmetic*, care la rândul său, a produs şi un *desmetic* „ieşit din minţi". Albinele fără stup, făcând impresia unor oameni tărbăciţi, care se d e s m e t e c e s c din somn, cele două cuvinte au trebuit să fie apropiate prin etimologie populară, făcând impresia ca şi când s'ar deosebì numai prin prefix. De sigur însă că Tiktin, care, în Dicţionarul său român-german, a recunoscut înrudirea cuvântului cu *ameţì*, greşeşte, crezând că *desmetecì* s'ar fi născut de fapt din *bezmetecì* prin substituire de prefix, căci, afară de deosebirea reală de înţeles, un astfel de schimb e greu de admis, deoarece *bez-* în româneşte nu se simte ca prefix.

[2] *Împletesc* părul, făcând din el p l e t e; mlădiţe de răchite, făcând ceea ce nemţeşte se numeşte F l e c h t w e r k; un ciorap cu ajutorul undrelelor etc.

[3] Ş a r p e l e *se împleteceşte* sau *îşi împleteceşte* coada în jurul unui obiect; tot astfel *se împletecesc* în jurul unui lemn plantele numite nemţeşte S c h l i n g p f l a n z e n; prin analogie se zice că *mi se împletecesc* picioarele, când

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

găsim şi la Aromâni *(amplătescu, ampăltescu)* şi la Megleniţi *(amplites)*; istror., *pletesc* şi-a pierdut prefixul supt presiunea croaţesculuí *pletem*. Care va fi fost cuvântul latin pe care l-a înlocuit nu putem şti, căci pentru noţiunea „flechten" limbile romanice au termeni noi (ital. *intercciare*, franc. *tresser* etc.) în locul lat. *nectere* şi *plectere*.

Totuşi, acesta din urmă n'a dispărut cu totul. De la *implecto*, pe care Georges îl traduce prin „hineinschlingen, verschlingen" s'a putut derivă un **implectĭco, -care*, iar acesta să devină, cum am văzut, **implectĭcesco, -cire*. In formele accentuate pe terminaţiune *ct* trebuiá să devină *t*. Nu trebue să plecăm deci, ca Pascu (*Etimologii româneşti*, laşi 1910, p. 26), de la adjectivul latin *implecticus* „qui se meut difficilement, paralysé", care trebue adus în legătură cu grec. ἐμληκτικός, precum *apoplecticus* este grec. ἀποπληκτικός [1].

In sfârşit cred că şi *spălăcesc* se explică în acelaşi fel; se pare chiar, judecând după derivatul *spălăcanie*, că odinioară am avut şi un *spălăcà*. Verbul acesta stă de sigur în legătură cu *spălà*, dar nu poate fi un derivat al acestuia pe teren românesc, unde un sufix *-ăcì* nu există [2]. Acum, când ştim că grupul latin *ávi* + cons. a dat *au* + cons. (cf. DR. I 437, II 48) şi că *au* proton a devenit *a*, e evident că **ex-per-lavĭcare* trebuiá să devină **spellaucáre* > **spălăcà*, iar din **ex-per-lavicesco* să avem *spălăcesc* Cât despre derivarea cu sufixul *-ĭcare* din *lavo (perlavo)* în latineşte, ea nu ofere nici o greutate, mai ales că forma *lavĭtare* este atestată.

Se ştie adecă că sufixul *-ĭtare* a fost adesea schimbat, prin *-ĭcare*, sufix mult mai productiv în graiul latin popular. Astfel, alături de corsicanul *alleccità* (*allicitare)

[1] Formal am puteà plecà şi de la lat. *amplecto(r)*, care însă ca sens se potriveşte mai puţin decât *implecto*. Derivatul cu sufixul *-īc-* s'ar puteà datorì şi unei contaminări între *implectere* şi *implicare*, cu acelaşi înţeles de „umschlingen, verwickeln" şi cu corespondente în limbile romanice (cf. Meyer-Lübke, *REW.* No. 4312).

Se pare de altfel că Pascu a renunţat la etimologia sa, căci nu o găsesc în indicele „Sufixelor" sale, unde totuşi erà locul cel mai indicat să se vorbească despre un astfel de derivat, şi autorul nu o reproduce nici în ediţiile pentru streinătate ale „etimologiilor sale complete".

[2] Deşi din cazuri de felul lui *cârpăcì* (derivat din *cârpaciu*) „a lucrà ca un cârpaciu", referit la *cârpì*, s'ar fi putut detaşà un sufex *-ăcì*. *Uimăcì*

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

avem pe sarcul *allicare* (< *allicicare, cf. Wartburg, FEW. s. v. *allecticare), alături de *caespitare* avem pe ital. *cespicare* (Meyer-Lübke, *REW.* No 1477), în latineşte *morsĭtare* şi *morsĭcare* (ib. No. 5690), **rasĭcare* alături de **rasĭtare* (ib. N-rii 7074—7075), *vomĭtare* (ib. No. 9452), alături de **vomĭcare* (ib. No. 9451), chiar şi **anĭca* în loc de **anĭta* = *anatem* (ib. N-rii 1541—1542), **cambĭca* = gal. *cambĭta* (ib. No. 1477). În româneşte *-ĭtare* nu se mai păstrează ca sufix viu, căci **cavitare* > *căută, cogitare* > *cugetă, parsitare* > *păstră, pigritare* > *pregetă, *poenitare* > *pănătă* nu se mai simţeau ca derivate; nici legătura etimologică a lui *cercetà* < *circitare* cu *cercà* < *circare* nu este prea vie; numai în *şchiopătà* < *ex-cloppitare* se mai simte sufixul, dar şi aici el a fost substituit prin *-icare* în arom. *şcl'oapic,* care, întocmai ca v.-franc. *clochier,* derivă din **(ex)-cloppicare.* Tot astfel *felicitare* a fost înlocuit prin **felicicare* > *ferişcà* (cf. *ferişcat* Dicţ. Acad); alături de *uştà* < *oscitare* (Giuglea, DR. I 252) am auzit prin părţile Clujului şi *uşcà* „a oftà" < **oscicare.* Chiar şi *şuştà* < *suscitare* (cf. N. Drăganu în acest volum) are şi varianta *şuşcà* (în Sălaj) < **susc̆icare.* Înţelesul cuvântului din urmă e „a oftà", întocmai ca n.-prov. *suska* „seufzen, schluchzen"; dar cu acest înţeles e atestată din Bihor şi varianta cu *t: sustà* (sic!) = oftà (Conv. lit. XX 1018), întocmai ca în veneţ. *sustar,* surselv. *sušdà,* friul. *sustà* „seufzen" (Meyer-Lübke, *REW.* No. 6111). De la *quasso, -are* trebue să fi existat în limba poporului roman derivatele **quassĭtare* şi **quassĭcare.* Pentru aceasta din urmă dă Meyer-Lübke (*REW.* No. 6941) corespondentele romanice, dintre care cu deosebire ne interesează postverbalul spaniol şi portugez *casca* „Hülse". În DR. II 717 am arătat că *păsatul* nostru trebue derivat din *quassatum;* de la **quasĭtale* cu pluralul (devenit singular) **quassĭtalia* derivă de sigur *păstare* şi *păstaie* al nostru. Pentru desvoltarea semantică e a se compară vgs. *fesa* „Hülse des Getreides", înrudit cu lat. *pinso,* gr. πτίσσω „schrote" (Walde LEW ² p. 585) şi analogiile citate de Candrea-Densusianu DE. No. 1351 (care voiau să derive cuvântul din **pīstalia* < *pīstare,* cu acelaşi sens de „broyer" ca şi *quassare*)[1].

[1] Impotriva etimologiei date de mine s'ar puteà aduce forma aromânească *pistal'e.* Dar această formă aromânească nu se potriveşte, pentru motivele arătate în DR. II 716, nici cu lat. **pīstalia,* care ar fi trebuit să dea

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

7. Găluță, ruşchiu, tapă.

D-l Mihail Ittu, căruia Dicţionarul Academiei îi datoreşte atâtea contribuţii preţioase, culege de mai mult timp terminologia populară cu privire la pădure[1] şi la sol. Intre cuvintele pe care le-a adunat, două mai cu seamă, neatestate aiurea, mi s'au părut interesante. Cel dintâiu e *ruşchiu*, care în unele părţi ale Ardealului însemnează „loc s. pământ rău, pietros". Din punct de vedere formal, cuvântul se potriveşte cu lat. *rusculum* — diminutiv din *rus* — care însemnă „moşioară", sau, mai bine zis, cu lat. pop. **rusclum*, care în unele dialecte franceze s'a continuat cu înţelesul de „grămadă, gunoiu" (REW. No, 7459 a). Inainte de a cunoaşte răspândirea cuvântului românesc şi sensul lui mai exact, ar fi riscat a face mai mult decât această apropiere şi a încercà explicarea desvoltării semantice. Totuşi, chiar cu elementele ce ne stau la dispoziţie, putem să presupunem că în regiunile muntoase — în care ne conduc şi alţi termeni ai limbei noastre[2] — „moşioarele" vor fi fost pe pământ puţin fertil şi de obiceiu pietros.

Al doilea cuvânt este *tapă*, pe care dl Ittu l-a auzit cu două înţelesuri: 1. tăietura care rămâne în trunchiul copacului, când tăietorul, care vrea să-l doboare, îi dă cu toporul o lovitură piezişă (de sus în jos) şi una orizontală; în alte părţi i se zice şi creastă sau aşchie; — 2. dăltuitura (cam de 10—15 cm. de lungă şi 3—5 cm. de adâncă şi lată) care se face în capătul lemnelor de construcţie (subtoaie, tălpoaie) spre a le puteà îmbinà unele cu altele, numită prin alte locuri şi babă, bortă,

notat însă forma aromânească *păstal'e*, care presupune un *a* în silaba primă. Prefacerea lui *ă* proton în *i* la Aromâni este foarte obicinuită, când în silaba următoare urmează un *e* sau *i* (*acumpiri, arbineşi, arik'escu, arichie, docsisescu, frimintu, k'iptiniču, mirmintu, niriesc, pimintu, žiliri* etc.), dar găsim şi cazuri în care această condiţie lipseşte: *alumik'os* (= *alumăk'os* < *alumak'e*), *asperdičune* < *perditionem* (faţă de *părtăciune* < *partitionem*), *sk'inirot* (= *sk'inărat* < *sk'inare*; în acest din urmă caz, poate, din cauza lui *i* precedent). Etimologiei date pentru *spălăcesc* i se opune forma aromânească *alăcescu* „spălăcesc, tulbur apa" (Papahagi, *Not. etimol.* 1), cu al ei č în loc de *ţ*, care însă nu e exclus să fie modelată după derivatele în *-ač*, sau chiar să aibă altă origine.

[1] Cf. *Unele exemple din bogăţia terminologiei silvice*, în „Revista pădurilor" XXXIV (1922) No. 10—12.

[2] Cf. *Locul limbei române între limbile romanice*, p. 34 ş. u.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

cobileţ, cuib, dăltuitură, olcuţă, scobitură, cheotură, jgheab. În amândouă cazurile avem a face cu acelaşi înţeles, fundamental de „scobitură în lemn". Precum însă la „aşchie" forma oarecum „negativă" — scobitura — a primit sensul de la cea „pozitivă" — bucata de lemn scoasă din trunchiu — tot astfel cred că la origine *tapă* avea înţelesul „pozitiv" de „tenon", sau pe româneşte, „pâj[1], cep". De fapt Th. Capidan îmi comunică că a auzit, la Bucureşti, cuvântul *tapă* cu înţelesul de „cep, dop de lemn".

Probabil avem a face cu un element vechiu-german şi anume cu *tappa* (păstrat până astăzi cu acest înţeles în nemţescul „Zapfen"), care e răspândit în aproape toate limbile romanice şi adecă — după REW. 8565 — în Peninsula iberică (ca la noi) în forma gotică *tappa*, în Italia, Spania şi Franţa în forma francă *tappo*, iar în Italia, şi supt forma langobardă *zapfo*.

Cuvântul *tapa* „dop de lemn" se găseşte şi la Bulgari; cum însă el nu are o familie în această limbă şi lipseşte — pe cât se pare — în celelalte limbi slave, poate fi împrumutat din româneşte.

8. Împroşcà.

Forma veche a cuvântului, atestată la Moxa, *împročcà* (Cuv. d. bătr. I, 404/4), cf. şi *pročcă* = proaşcă (ibid. 375), exclude etimologia propusă de Cihac (II, 257), din paleosl. *prysnąti* „spargere, effluere", oricât de apropiat ar fi sensul (cf. bulg. *prъskam*, „stropesc", sârb. *prskati* „(be)spritzen", trecut şi la Albanezi: *pɛrskât* „besprenge"). E evident că *împroşcà* derivă din *împročcà*, cu aceeaşi prefacere a grupului *čc* în *şc*, ca în *mučcà* > *muşcà*, *pičcà* > *pişcà*, bulg. *boričkam* > *îmbroşcăi*, *feričcat* (< *felicicatus) > *ferişcat*, ung. *bocska* > *boşcă*, ung. *bocskorszij* > *boşcârţă*, rut. *hrička* > *hrişcă* etc. (cf. şi *crâčmă* > *crâşmă*). Pornind de la forma veche, Hasdeu, (Cuv. d. bătr. I, 440—441) îl derivă din sârb. *pročkati* 'a străpunge', etimologie admisă şi de Densusianu (Hist. l. roum I 365, 368) Din punct de vedere formal, etimologia aceasta e posibilă; dar cum să explicăm trecerea de sens de la „a străpunge" la „a împoşcà"? Mi se pare chiar că sensul „a străpunge" nu e cel exact. La

[1] Cf. Damé, *Terminologia*, p. 8 şi 95 şi Pamfile, *Industria casnică*,

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

Karagić găsim *pročkati* = *pročačkati,* iar acesta e tradus prin „durchstöbern, durchstochern, perfodio". Hasdeu a consultat de sigur dicţionarul lui Karagić, şi a tradus pe „perfodio" prin „străpung"; dar echivalentele germane ne arată că traducerea latină trebue înţeleasă ca „a scormoni, a scotoci", ceea ce se potriveşte şi mai puţin cu *împroşcà* al nostru.

Tiktin *(Dicţ. rom. germ.),* crede că trebue să plecăm de la un cuvânt slav **prokъ* (serb. *prok,* pol. *proki*) „praştie" şi trimite la *proaşcă,* pentru ca la *proaşcă* să trimită la *împroşcà*[1]. Mai explicit e I. Bogdan (*Organizaţia armatei moldovene în sec. XV* 439). El crede că atât munt. *procîcă,* cât şi aromânul *proaşte* „praştie" ar derivà din sârb. *pročka* (iar *împročcà* din sârb. *pročkati*) „care ca şi *prošta* derivă din prototipul slav. *porkŭ* = praştie, cf. ceh. *prak,* sorab. *prok,* polon. *proki* (plur.), molorus *poroky* (plur. literar *praky),* rus. *porokъ* = bombardă, Mauerbrecher, ap. Miklosich, Etym. Wört. p. 259".

Lucrul nu-i atât de simplu cum îl prezintă Bogdan. Tulpina slavă *pork-* a trebuit să dea în limbile slave de sud *prak-* iar în ruseşte *porok-*. De fapt în lista completă a cuvintelor care cuprind grupa *or*+*cons.* în sârbeşte, dată de A. Leskien în *Grammatik der serbokroatischen Sprache,* întâlnim pe sârb. *praća* „praştie", corespunzând polon. *proca* (cf. şi *praştia* noastră, din paleosl. *prašta*). Un *pročka* sârbesc sau bulgăresc, dacă există, nu poate fi reflexul slavului *pork-*. De fapt *pročka* se întrebuinţează în sârbeşte numai în locuţiuni ca *sad je pročka* „de astă dată treacă-meargă", şi e deci un derivat din verbul *proći* (*prodjem*) „a trece", care n'are nimic a face cu tulpina *pork-*.

Cuvântul românesc *proaşcă* — de la care verbul *împroşcà* — ar trebui deci să fie un împrumut din ruseşte (sau ruteneşte) unde de fapt întâlnim în limba veche un *pórokŭ* tradus cu „Mauerbrecher, Sturmbock" (rut. pluralul *poroki,* cu acelaşi sens). Posibil ar fi ca acesta, în legătură cu suf. *-ika* să fi dat un **poročka* (precum celalalt *pórokŭ*, care înseamnează „viţiu" a dat în ruseşte *poročka* „batjocoră"), de unde să derive al nostru *proaşcă,* dintr'un mai vechiu **poroačcă*; dar ar trebui să găsim în ruseşte

[1] La verbul *oproşcà,* atestat o singură dată în Istoria hieroglifică a lui Cantemir, cu înţelesul lui „împroşcà" (*Fără nici o ispravă, din cuvinte deşarte numai oproşcându-se,* p. 33), Tiktin scrie: „presupune, dacă forma

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

măcar o urmă a acestei formaţiuni. De altfel, precum vom vedeà, *proaşca* n'a fost niciodată un „berbece" de dărâmat zidurile şi nici cuvântul rusesc n'a însemnat „bombardă", precum traduceà Bogdan.

Cred că trebue să plecăm de la alt cuvânt slav şi anume de la verbul slav. *proč(i)katĭ*, pe care nu-l pot atestà decât în ruseşte, dar care poate să existe — şi probabil a existat — şi în vreuna din limbele slave cu care am fost noi în trecut în contact mai intim decât cu Ruşii. Pawlowsky *(Russisch-deutsches Wörterbuch)* îl traduce prin „aufbrechen, aufgehen (Geschwür), sich entfalten (Knospen)".

Desvoltarea semantică a verbului românesc ar puteà fi următoarea :

S'a zis mai intâiu, în funcţiune intransitivă, *buba a împroşcat* „a spart, ţâşnind puroiul din ea", apoi *puroiul împroaşcă* „ţâşneşte stropind". Prin analogie s'a zis apoi despre fructele coapte: *am strivit bobul de strugure şi a împroşcat*, în sfârşit: *tulumba împroaşcă* „svârle apa" sau *apa împroaşcă din tulumbă* „iese ţâşnind şi stropind". Toată seria de modificări de funcţiune ce se nasc prin raportarea acţiunei verbale la om, le întâlnim şi aici. Devenit subiect, *omul împroaşcă* (=stropeşte) *apa* sau *cu apă* sau *cu tulumba de apă;* devenit complement: *apa, noroiul împoaşcă pe om* „îl stropeşte, îl udă" sau, cu dativul persoanei, *băltoaca împroaşcă omului hainele* „i le stropeşte, udă, umple, murdăreşte". Fireşte că *împroşcarea cu vorbe urîte* nu e decât o expresie figurată, după *împroşcarea ca stropi de noroiu;* se poate zice apoi şi eliptic: *a fost împroşcat de ziare* „batjocurit cu vorbe urîte".

Astfel verbul *împroşcà*, care la origine pare a fi fost un termen din domeniul restrâns al medicinei populare, şi-a lărgit înţelesul spre a arătà „ţâşnirea unui lichid, care ieşind cu putere, se răspândeşte (în stropi) în toate părţile". Limba a profitat de faptul de a puteà exprimà această idee compusă din mai multe elemente printr'un singur cuvânt şi i-a extins întrebuinţarea şi asupra altor cazuri în care el puteà înlocuì cu succes o circumscriere. Astfel, de la lichide, s'a trecut la corpuri solide, ca cenuşa bunăoară, care, aruncată asupra cuiva cu putere, îl umple: *Împroşcă pe bietul tâlhar cu cenuşă drept în ochi* (Şez. I, $^{280}/_{29}$). Mai ales însă s'a întrebuinţat despre pietre aruncate astfel ca să

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

curgă asupra cuiva, lovindu-l multe deodată pe tot corpul. In funcțiune intransitivă, care amintește încă imaginea puroiului care iese stropind din abces: *Din toate părțile împroșcau pietrele ca ploaia* (Drăghici, Robinson, 112); în funcțiune transitivă: *Luară pietre de-l împroșcà* (Dosofteiu, Viața *of.*, 29). Prin analogie s'a zis apoi și *a improcicà cu tunurile* (Moxa, $^{404}/_{4}$) cu sensul de „a azvârlì ghiulele cu tunurile", deci „a bombardà".

Rămâne de stabilit raportul între *împroșcà* și substantivul *proașcă*.

Impresia primă pe care o avem este că verbul e derivat din substantivul *proașcă*, care azi e o jucărie de copii în formă de siringă, un „pușcociu" (cum i se mai zice în alte părți), cu care se *împroașcă* apă. De sigur că plecând de la acest sens, *a împroșcà* ar fi avut mai întâiu însemnarea de „a face să țâșnească apa din proașcă" și toate celelalte accepțiuni s'ar explicà ușor din acest înțeles original. Greutatea e însă că pentru acest *proașcă* nu găsim o explicație etimologică.

Dar mai e ceva. *Proașcă*, în vechime și *proșcă*, mai are și alte sensuri care ni-l arată a fi un substantiv postverbal. Astfel, cu înțeles abstract, însemnează „aruncătură de pietre" (*Ucis în proașcă cu pietri* Dosofteiu, Viața sf. $199,_{2}$ *Locul ce se chiamă Proșca-pietrii* id. ib., 31), iar ca termen ce indică o distanță: „cât ai aruncà cu o piatră s. cu o săgeată" (*Locuind doaă proșce de la apele ciale calde* id. ib., $13,_{2}$ *Au șezut în preajma lui departe ca o proșcă de arc* Biblia 1688, p. 14). Expresia: *a pune pe cineva* (*în*) *proșcă* însemnà la început „a-l expune lapidării, săgetării", întocmai precum *a fi în bată* (postverbal de la *a bate*) însemnează a fi în bătaia jocului (cf. *Dicț. Acad.*); din ea s'a extras apoi substantivul *proșcă* = germ. Zielscheibe (*Îi pusără în proșcà de-i săgetară* Dosofteiu Viața, sf. $111,_{2}$. *L-au pusu-l proșcă de l-au ucis cu pietri* id. ib., 27. *Turcii ca 'ntr'o proașcă săgetà într'ânșii,* Let. I, Add $72/_{10}$. *Voiu întreì săgețile slobozindu-le la proașcă* Biblia 1688, p. 211 = quasi exercens me ad signum). Tot sens abstract are cuvântul în expresiile *a da* (*a face*) *proașca în ceva* (Alecsandri, Odobescu, Coșbuc) = a da busna, năvală, împrăștiind în toate părțile. Atât că aici s'a amestecat puțin și cuvântul „praștie" (cu care îl traduce chiar Alecsandri în glosarul la Teatrul său p. 1727, cf. și *pruașcâ* = *praștie* Șez. V, $^{120}/_{3}$) și verbul „împrăștià". Vom considerà deci și *proasca* copiilor tot ca

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

Intr'adevăr, substantive postverbale cu înţeles concret nu sânt tocmai aşa de rare precum s'ar puteà crede. Iată câteva exemple: *caţă* 'instrument cu care se *caţă' (< lat. **captiare*) = prinde; *proaptă* 'lemn cu care se propteşte ceva' (ar puteà fi o reconstruire din *propteà*, simţit ca diminutiv, de fapt singular nou din *proptele*, de la *propteală*); *sprijoană* 'lemn în care se sprijoneşte (= spirijineşte) ceva'; *hartoiu, fărtoaie* 'drum la loc costiş pe care lunecă săniile' din *hartoì = fărtoì* 'a lunecà' (din ung. fartolni); *scaldă* 'baie' (din scăldà); *leagăn* (din legănà); *tun* (din tunà); arom. *alurică* 'lunecuş' (din alurică); *râcă* 'gaură în pământ la unele jocuri de copii' (care se face râcâind în pământ); *plimbă* 'rampă', propriu 'lemnul pe care-ţi plimbi mâna' (când te dai jos pe scări); arom. *bată* 'cursă de şoareci (care se bate = se închide cu zgomot)'; *papă* 'mâncare' (de la a păpà); dacor. arom. *toacă* 'instrument cu care se toacă' (însă şi cu înţeles abstract: 'vremea când se toacă'); *refec* 'partea refecată a hainei'; vechiu este *tenda* (din tendere) > *tindă*. Postverbalele care însemnează numiri de instrumente pot fi la origine nomina actoris (*bată = bătător*), deci de acelaşi fel ca: *moacă* 'om care moacă', *ceahnă* „căţeà" (care cehneşte cf. DR. III, 675), gaibără (cf. acest volum p. 672), *tândală* 'care tândăleşte', *Păcală* 'care păcăleşte', *râmă* 'animal care râmă', *codobâţă* 'pasăre care bâţâe cu coada', *bâză* 'insect care bâzâe' etc.

Intocmai precum *toaca* e şi 'instrumentul cu care se toacă' dar şi 'vremea când se toacă', tot astfel *proaşca* e şi 'instrumentul cu care se împroaşcă', dar şi 'distanţa la care se împroaşcă'. In sfârşit, precum verbului *înjunghià* îi corespunde postverbalul *junghiu*, sau lui *împletì* postverbalul *pleată*, tot astfel lui *împroşcà* îi corespunde *pro(a)şcă*, fără prefix. Deşi forma *proşcà* nu e atestată, ea a existat de sigur ordinioară la noi şi numai mai târziu i s'a adăogat prefixul *în-*, fără a-i schimbà înţelesul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

9. Împrospătà.

In limba literară verbul acesta are înţelesul de „a face proaspăt, a înviorà", etc. şi este, evident un derivat din adjectivul *proaspăt*. In Ţara-Haţegului însă cuvântul se întrebuinţează într'o accepţiune cu totul diferită. Glosarul publicat în *Revista crit.-lit.* anul III

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

(p. 157) ne dă: „*împroaspăt, -are* = cert pe cineva cu vorbe aspre și nealese". O trecere de sens de la „rafraîchir" la „gronder" e atât de neașteptată, încât trebue să presupunem că avem a face cu un omonim.

De fapt, Lexiconul Budan, dă cuvântul *prospetez, -are*, pentru care stabilește două înțelesuri: „1. Oaspet [=ospătez], convivo, excipio, bewirten, tractiren, empfangen; 2. port [=mă port cu cineva], habeo, adhibeo, Jemanden gut oder schlecht begegnen, behandeln, tractiren".

Acest cuvânt desleagă enigma. Alături de *hospĭto(r)* trebue să fi existat în latina populară un **perhospĭto* „a ospătà de tot, bine", care trebuià să dea la noi *proaspăt* sau *prospetez* și care are, după Lex. Bud. tocmai înțelesul de „bewirten". Sinonimul german „traktieren" ne indică în acelaș timp calea spre a înțelege al doilea sens, tradus de Lex. Bud. tot cu „traktieren"; atât doar că desvoltarea semantică s'a întâmplat în sens invers. Lat. *tractare* (franc. *traiter*, ital. *trattare*) care se traduce prin germ. „behandeln" a ajuns să însemne în limbile romanice (și din acestea, în nemțește) „a cinsti pe cineva cu ceva, a-l ospătà" (nemțescul *Traktier* însemnează chiar „cârciumă" și „bordel"); îl avem și noi în neologismul *a tratà* = a se purtà (bine, rău) și a ospătà, a face cinste.

În Lex. Bud. se spune că *prospătà* poate să însemneze „a tratà cu cineva bine *sau* rău". Se pare că în unele părți s'a generalizat înțelesul din urmă, probabil din expresiuni ironice de felul lui „dar bine (=rău!) te mai porți cu mine!" Astfel se explică înțelesul dat din Țara-Hațegului pentru forma la care s'a mai adăugat și prefixul *în-*.

N. Drăganu îmi comunică că verbul *prospătà* se întrebuințează și în Ardealul de miază-noapte. Astfel, în comuna Ambriciu (jud. Solnoc-Dobâca) el însemnează: „a mâncà, a se ospătà bine": *Bine ne-am prospătat, bogdaprosti!* Se zice și „despre cânii care au mâncat bine și se ling pe bot". În Zagra, Năsăud și Mititei (jud. Bistrița-Năsăud) e cunoscut în celalalt sens, de „a ocărî a sfădì, a mustrà, a da peste nas": *l-o prospătat cum se cade!* Tot în acest sens mi-l comunică părintele Pletosu, din Bistrița: „a sfădì pe cineva, fără să-l atingi însă cu mâna".

Rezultă deci că acest element latin are încă o întindere destul de mare în Ardeal, unde-l găsim la Hateg și Bistrița

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

10. Răcănel.

Pentru denumirea „brotacului“ (Hyea arborea) avem în diferite regiuni următoarele denumiri care aparţin în mod vădit aceleiaşi familii:

racachiciu = brotăcel: o broască mică verde, care de pe frunza câte unui pom din grădină face un zgomot mare, mai vârtos când timpul e a ploaie şi căreia sătenii îi mai zic şi protocâr, fiind bun de gură ca şi un advocat (Frâncu-Candrea, Moţii 104);

racaléţ = Laubfrosch (Marian, Chrom. 54);

racalici(u) = brotac (Barcianu), buratec (Leon, Med. pop. 81);

răcănel (*racanel* Marian, Chrom. 54) = broască mică verde (Mehedinţi şi Dolj, Chestionarul Hasdeu IV 188, IX 5), brotac (Densusianu, Ţara-Haţ), brotăcelul verde ce şede pe tufe şi arbori (Rev. Crit. III 166), buratec (Leon, Med. pop. 81), Laubfrosch (Jahresber. III 325). *Când brutacii, răcăneii cei verzi, se sue sus pe lemne, atunci are să vie ploaie* (I. Ionescu, Mehedinţi 65). *La 1 Martie şi în seara când auzim prima oară răcăneii, să te tăvăleşti în curte* (Grigoriu-Rigo, Med. pop. II 19);

răcăţel = răcănel (Damé);

răcăţeţ = brotăcelul, broasca ce cântă, după credinţa poporului, a ploaie (Zagra, jud Bistriţa-Năsăud, comun. I. Corbu), buratec (Leon, Med. pop. 81). *Racateţii* = brotăceii (Pamfile, Văzd 97). *Incepe a mişcà guşa ca un racateţ* (Marian, Orn. I 89).

Tiktin DRG. mai citează forma *răchiţel*, care s'a născut prin contaminare cu „răchita“ pe care brotacul se aşează, şi, din Moldova vestică, *răcămete*, pe care-l dă şi Viciu Gl din Târnavamare, cu sensul figurat de „copil murdar“ (ca termen de dispreţ), dar care în alte părţi e nume de plantă, după Lexiconul Budan „captalana galbenă“ (un fel de brusture), iar după I. Berescu (Ţara Oltului III No. 12) *răcămnete* = măcriş, plantă cu gust acru-dulcişor, ce se găseşte prin ierburi primăvara.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Numirile acestea au corespondente în limbile romanice, mai ales în dialectele italiene, pe care Meyer-Lübke le citează în REW. No. 7019, împreună cu cele româneşti. Acestea însemnează sau „Laubfrosch“, sau „Kriekente“ sau „grüne Eidechse“. Meyer-Lübke adaugă că numirea şopârlei verzi i s'a dat prin analogie după brotacul verde, iar brotacului şi ratei după stri-

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

gătul lor; cuvântul îl consideră de origine onomatopeică și reconstrueşte un tip latin vulgar **rakanus.*

Păşind pe calea indicată de măiestru, cred că se pot aduce câteva explicări de amănunt care nu sânt lipsite de interes.

Mai întâiu ce e acest **rakanus?*

In latineşte e atestat un verb *racco, -are,* cu varianta *ranco, -are* „a urlà" (despre tigru). *Racco* este de sigur forma cu geminaţiune expresivă (cf. în urmă Millardet, RLR. XLI, 7, 274, 308) a lui **raco,* iar *ranco* varianta aceluiaşi verb, cu nazală intercalată înainte de velară. Formele romanice citate de Meyer-Lübke pleacă, într'adevăr de la câteşi trele variantele *rac-, racc-* şi *ranc-*; din cele româneşti nu mai putem recunoaşte azi dacă avem a face cu *c* sau *cc.* Walde LEW². 639 admite şi el un **raco,* iar de la acesta derivă însuşi numele „broaştei" în latineşte: *rāna* < **racsna* El mai admite înrudirea acestui **raco* cu *rago* (> rom. *rag*) şi e interesant că acest verb a pătruns în vremuri vechi în limba Germanilor moselani, unde s'a născut derivatul **ragĭlo,* păstrat până azi în limba Saşilor ardeleni ca *Reggəl* cu înţelesul de „broască" (G. Kisch, Korrespondenzblatt XLVI—1923—p. 73).

De la acest verb onomatopeic a fost derivat prin sufixul *-ĭno* (despre care cf. acum şi N. Drăganu în acest volum p. 509 ş. u.) un **rac(c)ĭno, -are,* care a devenit **rac(c)ano* ca în cazurile arătate de mine la pag. 396—397, de sigur printr'o reacţiune faţă de legea fonologică care ar fi alterat pe *c* înainte de vocală palatală, modificând astfel caracterul expresiv al cuvântului (cf. DR. I 93 ş. u.). De la verbul **rac(c)ano* s'a născut substantivul postverbal **rac(c)anus* sau **rac(c)ana,* cu diminutivul **rac(c)anellus.* Acesta a dat pe *răcănel*[1] al nostru, cu asimilarea *n-l* în *l-l, *racălel,* de unde, prin substituire de sufixe, *răcăleţ* şi *răcăliciu.*

Tot astfel trebuià să se schimbe **rac(c)ĭto* în **rac(c)ato,* de unde românește **racăt* şi derivatele *răcătet* (quasi **rac(c)ĭtĭcius)*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Cât despre *răcan,* nume de batjocură dat recruţilor, acesta ar puteà fi o reconstruire din *răcănel,* deci un fel de „broscoiu". Cum însă e greu a ghici asociaţia de idei ce a avut-o cel ce a întrebuinţat întâia oară această glumeaţă transformare a cuvântului *recrut* (cf. şi *râtan* de la *rât,* întrebuinţat cu acelaşi sens) nu putem şti dacă nu avem a face cu un alt cuvânt bună-oară cu un augmentativ în *-an* de la *rac* („unul care merge de-andăratele, ca racul").

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

şi, cu schimb de sufix, *răcăţel*. Cât despre forma *răcăchiciu*, aceasta presupune un verb **răcăcà* < **rac(c)ĭco* (**rac(c)aco*), cu schimbul obicinuit între *-ĭto* şi *-ĭco*, despre care vorbesc la alt loc (p. 678—679); mai probabil e însă că *răcăchiciu* e o transcriere stângace pentru *răcăt'ič*, în loc de *răcăticiu*, şi născut prin substituire de sufix din *răcăţeţ*.

S'ar puteà ca forma *răcăţeţ* să derive şi de la un abstract **rac(c)ĭtum* (**rac(c)atum*), derivat din *rac(c)are* ca *sonĭtum* din *sonare* sau ca *ragăt* (alături de *raget*) din *rage*. Un astfel de derivat de la un abstract pare a fi şi *răcămete*, derivat cu sufixul *-ete* (< *-eţ*) de la un **răcame* < lat. pop. **rac(c)amen*[1].

11. Scâlcià.

Cihac II, 39 aduceà pe *scâlcià* în legătură cu *câlţi*, apropiindu-l de paleosl. *klъkъ* „tramă", *sъklъčiti* „crispare". Dar de la *klъci* (pluralul lui *klъkъ*) avem pe *câlţi* al nostru, iar de la verbul **klъčiti* pe *încâlcì*. De aceea Tiktin (Dicţ. rom. -germ.) are dreptate când desparte pe a *scâlcià* de aceste cuvinte, dar nu mai are dreptate când îl aduce în legătură cu lat. *calcare*. Orice tip latin am reconstruì, nu putem ajunge decât la **scalc* (**excalco*), sau la **scalţ* (**excalcio*, cf. *încalţ*). Dar şi din punct de vedere semantic, apropierea de cuvântul latin e mai mult înşelătoare. Căci sensul obicinuit azi al cuvântului de „éculer (une chaussure)" este un înţeles specializat din cel mai larg de „a mutà cu puterea de la loc, a scrintì". In Bihor până azi cuvântul însemnează „a scuturà tare" (Conv. lit. XX, 1017), iar în poezia populară cu caracter mistic se spune bunăoară despre Muma-pădurii: *Tu colţato, Tu strâmbo, Tu scâlcĭato* (Mat. folc.

[1] Exclusă mi se pare derivarea cuvintelor româneşti din verbele onomatopeice slave *rykati* şi *ryknąnti*, care au dat la noi *râcâì* (în textele vechi) „a urlà" (despre lei) şi *răcnì*. Nu numai corespondentele romanice arată originea latină, ci şi sufixele neobicinuite la derivate româneşti din onomatopee de origine slavă. O chestiune mai grea de rezolvit e dacă cu tulpina *rac-* nu s'a amestecat şi lat. *raucus*, care în derivate accentuate pe sufixe trebuià să dea la noi tot *răc-* şi care se regăseşte, probabil, şi în al nostru *răguşì* (*răcuşì + guşă). Apropierea formală şi de sens între *rac(c)o* şi *raucus* erà atât de mare, încât o contaminare a lor erà aproape fatală. Astfel la Engadini, alături de *roch* şi *rochezza* (< raucus) găsim şi *rac* „răguşit", *racca* „răguşală", în Tirol *ragos* „enroué" (cu abstractul *ragosera*), apoi span. port. *ronco*, cat. *ronc* „răguşit" < *raucus* + *rancare* etc.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

I, 596). Sensul original se cunoaşte şì în derivatul *scâlceà* (Viciu, Gl.) şi *scâlceáză* (cu suf. de origine albaneză *-ză*), care e un aparat de prins peşti, constând dintr'o scândură tare de care e prinsă o nuià în formă de arc; ţinându-se cu mânile de această nuià groasă şi apăsând cu piciorul de scândură, pescarii mută de la loc pietrele pârâului şi tulbură apa.

Acest sens de „a mutà sau mişcà (cu violenţă) din loc, a scrintì" ne indică originea cuvântului, care e bulg. *kъlča* „verstauchen, verrenken", refl. „sich verrenken, sich krümmen, sich winden", sau, mai exact, *iz-*, *iskъlčamъ* „verrenken, verdrehen". Prefacerea lui *scâlču*, *scâlčare* în *scâlcïu*, *scâlcïare* (*scâlcïere*) e a se asemănà cu *saţïu*, *sfăşïu*, *fachïe* etc.

12. Smirdar.

In Bran am auzit cuvântul *zmirdar* cu înţelesul de „şneapăn" (= germ. „Wacholder"). Am crezut totdeauna că e un derivat de la *zmirdă*, care prin Braşov şi împrejurime (Jahresber. VIII, 85: *zńirdă*) e o variantă a lui „smirnă"[1]. Intr'adevăr „şneapănul" se întrebuinţează în multe regiuni la „afumat" (aprinzându-se o rămurică sau boabele uscate) şi de aceea în unele limbi numirea lui e cea de „afumător", astfel la Albanezi: *dεłεńε* sau la Cehi *kadík* (de la *kaditi* „a cădì")[2]; tot astfel se explică numirea de *bradul-ciumii*, căci cu el se afumă (= desinfectează) de ciumă, sau cea de *tămâier* (Jahresber. IX, 230: „fiindcă boabele lui se întrebuinţează la afumat"); acest din urmă nume face şì mai clară etimologia *zmirdă* „smirnă" :*zmirdar*, ca *tămâie*: *tămâier*.

Se pare însă că *zmirdar* în accepţiunea de „Wacholder" este secundar. Văd la Panţu şi în celelalte izvoare că *smirdarul* este alt arbust, care creşte pe munţii noştri înalţi şi adecă „Rhododendron", nemţeşte „Alpenrose", căreia în alte părţi i se zice popdele sau, din cauza florilor sale roşii şi binemirositoare: bujor (-de-munte), ruja-munţilor, trandafir(aş)-de-munte, sau din cauza formei sale: merişor, sau, din cauza frunzelor sale asemănătoare: iederă, sau, prin confuzie, cocăzar. In Chestionarul lui Hasdeu găsesc, fără de-

[1] Forma aceasta se explică prin asimilarea lui *m-d* în *m-n*, care, deşì puţin obicinuită, o mai întâlnim în *molid* > *molin* (Banat, din Chestionarul Hasdeu XVIII, 40).

[2] Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, 191.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41

scripţie, în judeţele Olt şi Teleorman, numirea de floare *smirdă*, care e, probabil, floarea însăşi a Rhododendronului. Ca formaţie *smirdarul* e „purtătorul de smirde", întocmai ca celelalte numiri de pomi sau tufe în *-arius*, precum: *aguridar, afinar, coconar, cocăzar, frăgar, pănar* 'salcâm', *pomiţar, rujar, tămâier*, arom. *purnar* 'prun' ş. a.

La Dioscorides se găseşte numele de plantă μυρρίς, *-ίδος* pe care dicţionarele îl traduc prin „myrthenähnliches Kraut" şi care a trecut şi la Latini supt forma *myrris*, *-ĭdis* (la Plinius), identificat (Georges) cu „mirtul"; de la acesta, sau dintr'un *flos* sau *rosa* **myrrĭda* (din *myrra* + *ĭdus*, cf. *myrrĭnus*) „floare cu miros de mirt" poate să derive al nostru *smirdă*. Cât despre *s-* iniţial, el a existat chiar în cuvântul grec prin amestec cu *σμύρον (cf. Boisacq *DELG.* p. 652) sau printr'o apropiere de σμύρνα, cu care, precum văzurăm, cuvântul a fost confundat şi pe teren românesc. Redarea lui *y* prin *ĭ* (rostirea dialectală e *sȟirdar, zȟirdar*) o avem şi în *gryllus* (< gr. γρύλλος) > **grire* > *grier(e)* (cf. DR. I, 381—382) şi ea se găseşte şi la Italieni, şi nu numai în *mirto*, care pare a fi cuvânt cărturăresc, ci şi în cuvinte populare ca *conchiglia* < κογχύλιον şi *giro* < γύρος (cf. Gröbers *Grundriss* I² p. 669).

Smirdarul nostru fiind o plantă care creşte numai pe munţi, la înălţimi mari, n'ar fi exclus ca el să fie autohton în limbă, aparţinând grupului de cuvinte indoeuropene reprezentate prin grec. (σ)μυρίζω „ung cu parfumuri" (mai târziu „miros", cf. şi σμύρις, *-ίδος* „émeri"), germ. *schmieren*, slav. *smradŭ* (cf. rom. *smârd*[1]) şi poate, lat. *merda* (cf. Boisacq *DELG.* p. 886).

13. Stârnì.

Originea lui *stârnì*[2] mi s'a limpezit din expresia auzită deunăzi: *Udă mătura, că stârneşti tot praful!* E un verb derivat din substantivul *târn* „mătură de nuiele"[3]. Iniţialul *s-* nu e aici

[1] Cu acest cuvânt s'a amestecat *smirdarul* dând varianta *smârdar*, citată de Panţu *Plant.* s. v.

[2] Etimologia lui Cihac II 369, din paleosl. *strŭmiti* «prorumpere, impetum capere», rus. *stremitĭ* „chasser, pousser, diriger" nu e acceptabilă.

[3] Tot de la *târn* avem derivatul mai nou *a târnui* „a mătură cu târnul", iar ca termen glumeţ «a bate cu târnul» şi în urmă „a bate, a maltrată" încât se poate zice şi *de păr îl târnuià* (Teodorescu, *Poezii pop.* pag. 597b).

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41)

numai protetic, ci un element derivativ însemnător: *s-târn-esc praful* nu însemnează numai „îl mătur (cu târnul)“, ci şi „îl ridic de la locul lui'. Recunoaştem deci în acest *s-* iniţial funcţiunea latinescului *ex-*, sau mai bine zis, înfluenţa unor verbe apropiate ca sens, precum *sculà, scoate, scotocì, scormonì, scornì* etc.

Desvoltarea mai departe a sensului acestui cuvânt arată următoarele etape principale: In mod figurat s'a putut zice şi *vântul stârneşte praful* = îl ridică măturându-l; apoi: *s'a stârnit un vânt puternic, o furtună, o vijelie* = s'a ridicat un vânt puternic care vine măturând praful, frunzele etc. pe drum.

Precum se întâmplă de atâtea ori în evoluţia semantică[1], aşa şi la *stârnì*, nota principală şi etimologică a cuvântului — „a mătură“ în cazul nostru — se palizeşte până la deplina dispariţie, pentruca altă notă, accesorie — „a sculà, a scormonì“ — să devină predominantă. S'a zis deci şi *a stârnì un iepure* = a-l scornì din cuib. Acest termen de vânătoare s'a putut generalizà apoi, încât avem şi: *a stârnì pe cineva* (*din aşternut*) = a-l sculà, a-l trezì, a-l deşteptà în mod brusc[2], iar în urmă, şi în funcţiune reflexivă, *a se stârnì* = a se deşteptà, a se trezì (sărind din pat).

Sextil Puşcariu.

a) Elemente latine.

1. Cea! ceala!

Filologii ungurii[3] şi Tiktin[4] sânt de părere că interj. *cea!, ceala!* ne-ar fi venit din limba maghiară, unde se întâlnesc următoarele forme simple: *csá! csa!, csáh! csálé!*; compuse cu altă interjecţie sau prevăzute cu un sufix: *csára!, csával!, csárú!, csá ne!*[5]; derivate: *csábal, cságat; csábeli, csás* (*csáskezü*); *csárahajszra*, de unde se crede că a pătruns în slovenă şi ceho-moravă în forma *ča!*

Dar deşi ung. *csá!* are, cum vedem, o familie destul de numeroasă, ea nu e aşà de firească ca de pildă aceea a lui *hajszr*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Cf. *Din perspectiva Dicţionarului* p. 7 ş. u.

[2] *Cădeà acul într'o medelniţă de sunà şi-l stârnità de să sculà* Dosofteiu. Viaţa sfinţ. 3. v.

[3] Cf. Gombocz-Melich, *MEtSz.*, 781.

[4] *DRG.* 319.

[5] Pe *nę, nea* îl avem în româneşte probabil din ungureşte. Cf. şi formele *cselö, cselé*, ibid., 922.

BDD-A14686 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:41